

UVA MAARA KOQERA (Proverbs – Sindaun)

Uva maara maava ni ho kahaqianaro

¹ King Devitiva Isareri avuhainaava vauvaro vira maaqu Soromonuva uva maara tivatova maa vukuraqi vairo.

² Maa uvava ni avu aato kahaqiramanta ne koqe uvave, koqe uva maarave, kankomake iriha, vo uva okaravano kukeqa vinara, vira okaravata anomake irivara.

³ Maa uvava ni kahaqiramanta ne [maa vataraqaa, qaqi variqi viha, avuqavu okara avataqi viha, avuqavuqama keha nenta kena vaiintinavu koqema nimitaqi vivara.

⁴ Vo haika vo haika kia kankomake iri tavaa vaiinti nahentika maa uvava vika avu aatovata kahaqiramanta vikavata koqe uva okara kankomake iri tavevara.

Maa uvava qaraaka vaiintie, nahentie, kahaqiraro vika avu aatovano ho vairamanta vika koqe aaraqaa nirave, qora aaraqaa nirave, rairake iri tavevara.

⁵ Maa uvava vaiinti nahenti avu aato vataaka kahaqiraro vika avu aatovano voqavata koqe iroma varianaro.

Maa uvava avu aato vataaka koqe aara numiqaira vika koqe aaraqaaqi nivara.

⁶ Maa uvava ni kahaqiramanta ne uva maara tirave, uva tuqantaake tirave, uva okara kukeqat-erave, ne vi uvara vi uvara ho iri tavevara.

⁷ Are koqe avu aato varareva irera, avuni Nora Kotira aatu qetehara variana.

Kia avu aato vataaka vika avu aato vataaka ti varia uvarara qumina uvave tivakeha, koqe aaraqaa ni varia okararavata kia iriataa imanta variara.

Qaraaka vaiintiaru tu uvara

⁸ Ti maaquo, ai qova ai tiva amiaina uvara koqema kera iriqira vuana. Nina nova ariara tina uvaravata kia qaqira kaana.

⁹ Maurakanaa taaqima taara ai qjataqaa aqu amitero, kunkura taaqima taara ai auntaqi ruvu amitaintema kero, ai noka qoka uvavano ai koqema amitairara are koqe vaiintivanoma vainara.

¹⁰ Ti maaquo, muara vaiintinavu ariara tinavu hampata qora kaiqa varaarire ti, ai aaraivera, kiama are vika uva iriraitira, kiama vika avataqira vuane.

¹¹ Vika ariara tiha, Are tinavu hampata aniraqe tenavu oru vaara autute vo vaiinti arukaare. Varaigenavu oru kukeqavi vaiha vo vaiinti qaqi qumina arukaare.

¹² Qaakau vairivano aantau arukero nampiqama kaintemake, kaiqenavu vi vaiintika aru kaari vika qutu vika vainaini vuate.

¹³ Tenavu vi vaiintika aruke, vika ia haikara, vo haika vo haika vara vuru vataariraro tinavu naavu mpiqaarire.

¹⁴ Are tinavu hampata aniraqe tenavu vi haikara vi haikara vare vuru vohaaraqi vate, rairake aivata amiare, tivara. Muara vaiintinavu mintima tivara.

¹⁵ Minti ti varia vaiintika are kia vika uva iriraitira, kia vika hampata vuana. Kia vika vi varia aararaqaa avataqira vuana.

¹⁶ Minti varia vaiintika vaaka qora kaiqa varareka auti vaiha, vika vaakama vo vaiinti arukevara.

¹⁷⁻¹⁸ Uvirivano tavaivaro vaiintivano vaara vuitaivaro taveru, kia viraqaa aru viraitiro, qe-takero qaqini virave. Vi vaiintika kia vi uvirira voqaaara variara. Minti varia vaiintika vaivaro vika vaiinti arukareka vaara vuiteva vika náima arukaanaro.

¹⁹ Vo vaiinti vo vaiinti qoraiqama nimitaha muara vare variaka, ekaa vikavata variqi vi, vohaa qaramake qoraiqama vivara.

Koqe avu aato vovano qoririma kaantora

²⁰ Nahentivano aaraqaaave *maaketiqive*, himpi vaiharo vaiinti nahentiara naverai tintema kero, koqe avu aatovano naverai ti vaira.

²¹ Airi vaiinti nahenti vi ani varia aararaqaaave, vaantaavura qentianave, vaiinti nahenti ru-vaaqumavi varianainive, viva naverai tiharo mintima tiro:

²² Ne kia avu aato vataaka, tairentae hampi kaiqara noraiqaake iri vai okarara qaqira kevarave?

Ne quaheha koqe vaiinti nahenti naaraihama nimite variara, tairentae vi okarara qaqira kevarave?

Ne koqe avu aato vai okarara navutaiqi variaka, tairentae vira qaqirake koqe avu aato varevarave?

²³ Te niara ne nenta qora okara autira qaqira kaate turamanta ne kia ti uva iriarave. Ne ti uva

iriatirio, te ni koqe aara numiqeha, koqe avu aato ni nimuraitirio.

²⁴ Te ni naauramanta ne kia te unanaini aniarave. Te ni kauqu katu nturaro niqihairo kia vovano anirave.

²⁵ Te koqe avu aato ni nimiare turamanta ne ti tauvaqa utu timitiha kia ti uva iriarave. Te niara qora aara qaqirake koqe aaraqaa vuata turamanta ne kia iriarave.

²⁶ Ne mintimake ti qoririma timitaara kaara tevata ninta qoririma karerave.

Vo haika kaara ne qoraiqama viqe, te niara huviqorave tivakeha ni naaraihama nimitarerave.

Qora entavano niqaa qovaraiqiramanta ne vogaqamake qete vaiqe vi entara te kia ni kahaqiraiti, ni tauvaqa vauraa uvaqai tiva nimitarerave.

²⁷ Aaronaavano utintema kero, qora entavano niqaa qovaraiqiaina entarave, vetora noraiqaakero utiharo naavu maaqa rampai raampairima kaintema kero, qora maaravano niqaa qovarama viramanta ne vehiqamavi entarave, ²⁸ vi entara ne ti haareha tinavu kahaqiane tiqe, te kia ni uva irirerave. Ne vi entara ti rantareka iha kiama ho ti ranta kevarave.

²⁹ Ne koqe avu aato iri varia okarara navutaiqiha Nora Kotira qoririma keha kia vira aatu qetaraiti, ³⁰ te koqe avu aato nimunara ne kia iriraiti, te nenta qora okara qaqira kaate tuna uvaravata ne kia iriarave.

³¹ Ne mintiara kaara naantiara nenta qora kaiqa varera vira koqaa, qora koqaama varevarave. Nenta qora kaiqa vare variava, vivama ni qoraiqama nimitaanarove.

³² Kia avu aato vataaka hampi kaiqaraqai noraiqaake iri variaka variqi vivaro, nái vare kaiqava vika aru kaanarove.

Koqe avu aatora kia noraiqaake iriaka vaivaro nái mintimake iri variava vika qoraiqama kairamanta taiqa vivarave.

³³ Ti uva iriaka koqemake qaqi variqi vivarave. Maaravano kia vikaqi vairaro vika muntukavano qihaaqama kero vairamanta vika kia vo haika aatu qetevarave, tiro.

┌Nahentivano aaraqaa himpi vaiharo naverai tintema kero, koqe avu aatovano vi uvara vi uvarara ti vaura.└

2

Koqe avu aato vira koqaa

¹ Ti maquo, ti uva irira koqema kera vi uvara nena avu aatoqi vataana. ² Are koqe avu aato vai okarara iriqira vihara, vi uvara kankoma kera irireva autihara variana.

³ Are Kotirara, Mpo, koqe avu aato timiane, tiana. Mpo, koqe aaraqaa viravata qora aaraqaa viravata, ti humiqairaqe te avuqavu aaraqaa vuare, tiana.

⁴ *Silvaa* orie, vo haika koqe haika kukeqa tairae, rantareva autintema kera, are koqe avu aatora rantaqira vuana. ⁵ Are mintimakera rantaqira virera, are Nora Kotira aatu qetehara ni vaina okarara kankoma kera irira, vira vo okara vo okaravata iri tavenara.

⁶ Noravano Kotiva koqe avu aato nimi vaivama vairo. Vivama koqe avu aato tinavu timi

vaimanta tenavu vira okara, vo okara vo okara ho iri tave vaunara.

⁷ Noravano Kotiva avuqavu ni variaka kahaqi vaivama vairo. Kainkevano vaiinti antua amita-intema kero, viva koqe aaraqaa ni variaka antua nimate vaimanta vika kia qoraiqama vuara.

⁸ Nái kena vaiinti nahenti avuqavu okara autu nimate variaka variavaro Noravano Kotiva vika antua nimate vaira. Virara kempukaiqaake iriqi vi variaka variavaro viva vikaqaa maimaraara raqiki nimate vaira.

⁹ Ti maaquo, are koqe avu aatovano vai okarara iriqira virera, are avuqavuqama nimate vaina okarara, vo okara vo okara kankoma kera iri tavera, ekaa koqe aaraqaa ninaravata ho tavenara.

¹⁰ Are mintima vaina vaiintiva vairera, ai avu aatovano anoma kero koqema viraro ai muntukavanovata paru irarama vainara. ¹¹ Are mintima kera koqe aaraqaaave qora aaraqaaave vinara kankoma kera irirava, viva ai antuama amitaanaro. Are vo uva vo uva kankoma kera iri taverava, viva ariqaa koqema kero maimaraara raqiki amitaanaro.

¹² Koqe avu aatovano mintima kero ariqaa raqikirara are kiama qora okara auti vaikave, qora uva ti vaikave, ntataqira vinara.

¹³ Vi vaiintika avuqavu ni varia aarara qaqirake konkiraiqi aararaqaa ni vaiha ¹⁴ quaheha qora kaiqa, vo kaiqa vo kaiqa vare variara. Vika qora okara, vo okara vo okarara quaheha variara.

¹⁵ Mintia vaiintika qora aaraqaa ni variavara are kia vika uvara quqaa uvave tinara.

¹⁶ Vo vaiinti naatavano ariara tiharo, Ani tintira nuane, tina entara koqe avu aatovano ai kahaqirara are kia vi nahentira uva irinara.

¹⁷ Minti vai nahentiva nai qaraaka nahenti vau entara qorainti varatora qaqirakero, Kotira avuqaa nai kauqu aiqiqaa aqukeharo tivato uvaravata qaqirakero, hampi kaiqa varareva iharo ai aaraanaro.

¹⁸ Ho are vi nahentira hampata vira naavuqi virera, are qora aaraqaama vinara. Vi aarava qutu vuaka varianaini muntu taiqaanaro.

¹⁹ Vaiintinavu vi nahentira tavareka vuakaqihairo kia vovanovata oturantero uri vairave. Vi vaiintika kia ho qaqi variaka ni varia aararaqaa qaiqaa nivara.

²⁰ Are virara virara iriharama, koqe vaiinti ni varia aararaqaaave, avuqavu ni variaka ni varia aararaqaaave, vi aararaqaaqai nuna. ²¹ Avuqavumake ni varia vaiinti nahentika, vika maa vataraqaa maahotama variqi vivara. Vikaqaa uva vateva kia vairamanta vika koqemake qaqi variqi vivara.

²² Vika mintiaqi vimanta vo vaiinti nahenti kia Kotira uva iriraiti, qora kaiqa vareka vaivaro nimiri raru kaintema kero, Kotiva vika qaqini vara kero vehi autu kaanaro.

3

Qaraaka vaiintinavuara koqe uva maara tura

¹ Ti maaquo, te ai koqe uva maara tiva ami vaunara, are vi uvara kia tauru karaitira, vi uvara nena avu aatoqi vataana. ² Are vi uvara iriqira

virera, are maa vataraqaa vukai entama koqema kera variqira vinara.

³ Vorara muntuka vate okararave, mpo ike tiha vira koqema amite okararave, are kia vi okaratanta qaqira kaana. Vi okaratanta paama tivakera tuatera nena avu aatoqi qara ntuva taana. ⁴ Are mintiaqira viramanta vaiinti nahentivata Kotivavata ariara quahevara.

⁵ Kia nena avu aatoqaa muntuvi vairaitira, Nora Kotiraqaa muntuvi vaihara virarama noraiqaa kera iriana.

⁶ Are nana nana kaiqae varareva ihara, Noravano Kotiva ti kahaqiarirava vaivo tivakehara, vi kaiqara varairaro viva avuqavu vaina aarara, vo aara vo aara ai umiqaarira.

⁷ Hauri are nena avu aatora koqe avu aato vaivo tivakehara nena mahuta tirora. Are Nora Kotira aatu qetehara vira uvaqai iriqira vihara qora okara tauvaqa utu amitaana. ⁸ Are mintiaqira viraro ai vaatavano kempuka vairara are koqema kera variqira vinara.

⁹ Nora Kotirara noraiqaakera irihara are nena naahoqihaira avuni mpeqaiqina karara qantu varera vira naane viri amitaana.

¹⁰ Are mintiraro Noravano Kotiva ai naahoqi kara airiqama kairara are kara qantu kera vuru vatena naavuraqi karavano mpiqairaro, ai uainivata mpiqero qaqini ruaqairiano.

¹¹ Ti maaquo, Noravano Kotiva ariara avuqavu nuarire tiro, vo maara ariqaa vatairara kia virara qora haikave tiane. Viva ai atirara kia virara muntuka qoraiqirara variana.

¹² Noravano Kotiva nai muntuka vai vaiinti nahentikara qaiqaa qora aaraqaa vivorave tiro, viva vika nitiharo ruqutuqiro vi vaira. Vira qova nai muntuka vai vaintiva koqe aaraqaa vuarire tiro avuqavu qintemakero, Noravano Kotiva vika avuqavuqi vaira. (Hiparu 12:5-6)

¹³⁻¹⁵ Nana haikavanoe vaiinti kahaqiraro viva quaheharo varianarove? Airi monue, *korie*, *silvae*, *vahehema/vaataiqama* tai haikavae, vi haikava vi haikava hoe vira kahaqiraro viva quaheharo varianarove? Aqao, vi haikava vi haikava kia nora haika vaivaro koqe avu aatovano nora haikama vairo. Virara iriharama are koqe avu aato varenarave, vo uva okara kankomakera irinarave, vi haikara varenarara noraiqaakera iriane.

¹⁶ Koqe avu aato vataaka variavaro vika avu aatovano vika kahaqimanta vika koqemake vukai entama maa vataraqaa variqi vivaro vika autuvanovata nora autu vairaro vika airairavanovata airitahaama varianaro.

¹⁷ Koqe avu aatovano vika koqema nimitairaro vika muntukavano paru iramantama vaivara.

¹⁸ Koqe avu aato rantake variaka, vika quaheha koqemake variqi vivarave.

¹⁹ Noravano Kotiva nai koqe avu aatoqohairo maa vatara autu kero vataira. Viva vo okara vo okara kankoma kero iriraqohairo naaruvavata autu kero vataira.

²⁰ Viva vo haika vo haikara kankoma kero iri vaivara tiro, viva tivaro vo namari vo namarivano aruvuqihairo tuvi vaira. Qaiqaa viva tivaro tonavuqaahairo aaqu nti vaira.

²¹ Ti maaquo, koqe avu aato iri vai okararave, uva tiara rairakeha una uvave quqaa uvave ti okarara, are vi okarara vi okarara paama tivakera tuataana.

²² Are mintiraro vi okarava ai kahaqirara are vukai enta maa vataraqaa variqira vihara ²³ aaraini viraro kia vo haikavano ai qoraiqama amitairara kia kuntavaivai iraitira, koqema kera nuvaqi vinara. ²⁴ Are vaitareva ihara kia qetaraitira, koqema kerama vaitenara.

²⁵ Qora entavano qora vaiinti nahentiqaa qovaraiqiaina entarave, qete haikava vaaka qovaraiqiaina entarave, are vi entara kia qetehara vairaitira, ²⁶ Nora Kotirara kempukaiqama kera iriraro vivama ariqaa raqikiqiro vuarira. Viva ariqaa raqikiqiro viraro ai aiquvano kia vaara vuiteraqi aru vuarira.

²⁷ Ho vo vaiintivano ariara tiharo, Mpo, ti kahaqiane tirara, are tavairaro vira kahaqira aarava ho vairera, kia virara ai kia kahaqirerave tiraitira, vi vaiintira qaqi kahaqiana.

²⁸ Ai kena vaiintivano vo haikara aavoqiharo ai naarirera, kia virara tihara, Ho vairaqe hura amiare tiane. Are vira amira aarava ho vairera, vaaka vi haikara vira amiana.

²⁹ Ai naavu aumanto variaka ariara koqe vaiintive tiaka vaivara, are kiama vika qoraiqama nimitenarara aatoqi iritaana. ³⁰ Vaiintivano kia ai qoraiqama amitairara hauri are qumina okara kaara viraqaa uva vaterora.

³¹ Hauri vaaka himpiharo raqi vai vaiintiva nintema kera are nirora. Are kia vira voqaantema kera mintiana.

³² Nora Kotira antuqavano kia mintia vaiintikara vaivaro, viva nai avu aatoqi vai uvara avuqavu ni variaka tiva nimi vaira.

³³ Noravano Kotiva tiharo, Qora vaiinti nahenti nai vaintivara hampata qoraiqama vivarave. Te koqe vaiinti nahenti nai vaintivara hampata koqema nimitaqi virerave, ti vaira.

³⁴ Nái mahuta tiha nái kena vaiinti nahenti naaraihama nimate variaka Kotiva nái vata vohaa qarama nimitaanaro. Nái vara vatainiqama keha variaka, viva vika aaqurihama nimateharo koqema nimitaanaro.

³⁵ Koqe avu aato vataa vaiinti nahenti nora autuma varevara. Koqe avu aato qoririmake variaka, vika autuvano vatainiqama viramanta kaurira haika varevara.

4

Ne koqe avu aato varaate tura

¹ Ti maaquvarao, te ni qoka koqe uva maara tiva nimiainara iriate. Ne aato ti timiha koqemake iri vaivaro ni avu aatovano koqema vuarira.

² Koqe uva maara te ni tiva nimunara kia vira qaqira kaata.

³ Haaru ti nova ti vohaiqa vatataika vaiha, te vaintikaa tenta qora naavuqi vauraro ⁴ vi entara ti qova koqe uva maara ti tiva timiro tiharo:

Are ti uva maa koqema kera nena avu aatoqi vataane.

Te ariara minti mintiane tiaina uvara, are vi uvara iriqira virera, are koqema kera qaqi variqira vinarave.

⁵ Koqe avu aato vai okararave, vo okara vo okara kankomake iri taverave, vi uvara vi uvara are kankoma kera irireva autihara variiane. Are kia ti uva tauru karaitira, kia vi uvaraqaahaira tuqantaavira vo uva vo uva hampi uva iriane.

⁶ Are koqe avu aato vai okarara kia qoririma kairera, vi okarava ai koqema kero antuama amitaanarove. Ai muntukavano vi okarara variqiro virera, vi okarava koqema kero ariqaa raqikiqiro vuanarove.

⁷ Koqe avu aatovano avuni vai okaravama vairo. Mintima vairara tira, are kia vo haika vo haika varenarara noraiqaakera iriraitira, avuni koqe avu aato varareva autihara variiane.

⁸ Are koqe avu aato vai okarara antuqa arirara vaiharama, vi okarara paama tivakera tuatairaro vivama ai nora autu amiarire.

⁹ Maurakanaa taaqima taara ai qiataqaa *vahehema/vaataiqama* amitaantema kero, vi okarava ai vahehema amitaanarove. Avuhainaa tovaqa voqaara vi okarava ai vaataiqama amitaanarove turo, tura.

„Te vainti naankuavano vauna entara ti qova minti tivakeharo koqe uva maara ti tiva timira.»

Taara aarara tura

¹⁰ Ti maaquo, are noraiqaakera ti uva maara iriqira virera, are vukai entama maa vataraqaa variqira vinara. ¹¹ Te koqe avu aato vai okararama ai tiva ami vai. Are koqe aara avuqavu aaraqaa nuane ti, te vi aararama ai umiqe vai.

¹² Are vi aararaqaa nuvaqira virera, kiama qora haikavano ai aiku ravaqavu kairara kuntavaivai iraitira, qaqima kantamaqi vinara.

¹³ Te uva maara ai tiva amunara, kia tuta karaitira, paama tivakera tuataqira vuana. Are vi uvaraqaa koqema kera raqikiqira virera, are koqemakera variqira vinara.

¹⁴ Kia qora vaiinti ni varia aararaqaa nuana. Kia vika hampi nuantema kera nuana. ¹⁵ Are vika ni varia aararaqaa kia viraitira, tuqantaavira koqe aaraqaa nuana.

¹⁶ Qora kaiqa vare variaka qora kaiqa kia varaivera, vika kiama ho vaitevara. Vika vo vaiinti naane qoraiqama amite, viraqaahai vika homa vaitevara.

¹⁷ Qora kaiqa vare variava vika kara vaivaro, vokiaka ruquti variava vika namari ne variara voqaara vaira.

¹⁸⁻¹⁹ Qora kaiqa vare variaka ni varia aarava vaireva, anomakero konkira ari aarara voqaara vaira. Vi aararaqaa ni variaka kia koqemake tavaraiti, kuntavaivai i variara.

Avuqavu ni variaka vika ni varia aarava vaireva, kuarivano toqaqi uruntero inaaraiqakaa itaqiro uriro, viraqaahairo noraiqama kero ite vaira voqaarama vairo.

²⁰ Ti maaquo, aato ti timihara te uva tiainara iriane. Koqema kera aato vate vairaqe tiare.

²¹ Ti uva maa kia tuta karaitira, koqema kera tuaterama, nena avu aatoqi vataane. ²² Are ti uva koqema kera irirera, ho vi uvava ai koqema amitairara are koqema kera variqira viraro ai vaatavanovata koqema kero varianaro.

²³ Vaiintivano nai avu aatoqi iritaintemakero viva kaiqa vare vairara tira, are nena avu aatoqaa koqema kera raqikiqira vi vairaro kia qora okaravano viraqihairo qovaraiqiarira.

²⁴ Hauri ai noqihairo kia quqaa uvavano qovaraiqiantora. Are una uvave, hampi uvave, ekaa vi uvara kia tiana.

²⁵ Hauri ai avuvano viti viri qora aara tavairara are vi aararaqaa virora. Avuqavu taveharama koqe aaraqaa nuana.

²⁶ Hauri are hampira voqaara vo aara vo aaraqaa nirora. Kempuka vata vai aarara tavehara viraqaaqai nuana.

²⁷ Are qora aaraqaa vuarorave tira, kia kauqu tanarainie kaanaaqainie viraitira, avuqavugama kera koqe aaraqaa nuana.

5

Vora naatantira kia nuane

¹ Ti maaquo, koqema kera aato vate viraqe te koqe avu aato vai okarara ai tiva amiari. Are koqema kera iri viraqe te vo uva vo uva okara ai tiva amiarirara ² are vi uvara iriharama vaiinti nahenti nivuqaa kia hamahama iraitira, koqema kera niraro ai noqihairovata koqe uvaqai qovaraiqiarira.

³ Are koqema kera ti uva iriqira viraro vo vaiinti naatavano kia ho ai mintama kero vitaarira. Vi nahentiva hiakaa i uvara nai noqihairo tivakeharo vo vaiinti mintimake vite vaira.

⁴ Viva qorainti vo aaraivaro viva vira hampata nuva kero tavaivaro hunka vi haikara voqaara vi

nahentiva vaira. Ehai taara avai vataava rante-qaintema kero, vi qoraintira qoraiqama kaira.

⁵ Minti vai nahentiva vo vaiinti vo vaiinti ntita varero qutu vuaka varianaini muntu ke vaira.

⁶ Koqemake qaqi variqi vi varia aarava vaivaro vi nahentiva kia virara nai aatoqi iriraitiro, viva qora aaraqaa niharo tiharo, Te maa aararaqaa homa ni vauro, ti vaira.

⁷ Ho ti maaquvarao, ne ti uva kia qaqira karaiti, koqemake vira iriata. ⁸ Ne minti varia nahentika aumanto kia vairaiti, niaraini variata. Ne vira naavu qentiana kia oru vuata.

⁹ Hauri vi nahentira kaara are nena koqe autu qaqira kerora. Hauri vira vaativano ariara kia mpo tiraitiro, ai aru kairara are kia naampai qiraitira, qaraaka vaiintivano vaihara qutu virora.

¹⁰ Hauri vi nahentira kaara vo vaiintinavu ariqaa uva vateha, are koqe haika ruvaaquma kera vatenara naarumake varevora. Hauri vi nahentira kaara are kaiqa varehara varatena airairara, vo vaiintivano raqia varero nai naavuqi vuru vataantora.

¹¹ Hauri vi nahentira kaara are aihaviraara varera vuhaariruqai aqu vira, antura ntuvaqi vihara vuru qutu virora.

¹² Vi entara are mintima tinara:

Oho, te qaraaka vaiinti vauna entara nantihae te koqe uva maara kia irunarave? Vokiaka tiriara qora aara qaqira kaane tiamanta nantihae te kia vika uva irunarave?

¹³ Oho, vi entara te tenta *tisaaka* no raqake, koqe uva maara tiva timiaka uva iriataarave.

¹⁴ Vate te ekaa vaiinti nahenti nivuqaa anomake qoraiqama vuairirava aumantoma vaivo, tinara.

„Hauri vi nahentira kaara are naantiara minti tirora.»

¹⁵ Vaiintivano kia oru vo vaiinti ruvu namari kaqa naraitiro, nai ruvu namariqai kaqa kero naintema kera, are kia vo vaiinti naatavano vainaini viraitira, nena naatantira vaiharama vikantiraqai vaitaana.

¹⁶ Are hampi vo nahenti vo nahentiqaahaira vainti vataterauka, vika naantiara kiama ai kahaqivara. Qaqi kairaro nina naatavanoqai vainti vata amitaarira.

¹⁷ Hauri are hampi nahentiqaa vatatera vaintika, nahenti vira navunaaka kahaqivora. Are nena naataqaa avuqavuqama kera vatatera vaintika, vika ai ninaqai kahaqika variata.

¹⁸ Ho Kotiva ai naata koqema amitairaro viva ai vainti vata amitaarira. Are qaraaka vaiinti vaihara varataana nahentira, viraraqai quahaana.

¹⁹ *Diaa* aantau tumunta taiva, nai qorara antuqa arintema kero, ai naatavano ariara antuqa arivaroma vairo. Aantauvano qihaaqama kero nintema kero, ai naatavanovata qihaaqama kero koqema kero ni vairo. Are ekaa enta virara antuqa arirara ekaa entama vira naamara quahara variana.

²⁰ Ti maaquo, hauri are hampi nariro ni vai nahentirara noraiqaakera iriqira virora. Hauri are vora naata naama utu varerora.

²¹ Tenavu nana nana haika auti vaunara, Noravano Kotiva ekaa vi haikara vi haikara tave vaira. Tenavu vo aara vo aaraqaa ni vaunara, viva ekaa viravata rairakero tave vaira.

²² Qora vaiintivano vare vai kaiqava, vi kaiqava vaara vuitaantema kero, vira ravaaqavuke vaira.

Viva nai qora kaiqa varaiwa naaquntavano rumpataintema kero, vira rumpate vaira.

²³ Minti vai vaiintiva kia naiqaa koqemakero raqiki vaira kaara viva qutuma vuanaro. Nai hampi avu aatovano vira qoraiqama kairaro viva qutuma vuanaro.

6

Maantina kaiqara varerora

¹ Ti maaquo, ai kena vaiinti vovano *dinauqama* kero vo haika varareva auti vairera, hauri are vira *dinau pepaaqaa* qara ntihara, Viva kia vi monura koqaama kairera, te vira koqaama karerave tirora. ² Are mintirera, are qara ntuva tena uvava ninama tuataanaro.

³ Naantiara ai kena vaiinti viva *dinau* vira vo vaiinti kia amirera, vi vaiintiva ariarama are nena autu *dinau pepaaqaa* qara ntuva taanarara iriharama, arema vi monura amiane tianarove. Viva mintiantorave tira, are vaakama nena kena vaiintivano vainanaini oruntera, virara mpo ike tihara ti hutu *pepaaqaahaira* nunka kaane tiana.

⁴ Hauri are tihara, Te vate vaitake hura mintirerave, tirora. Vaaka himpira vi vaiintiva vainanaini oruntera vi uvara avuqavu qiana.

⁵ *Diaavanoe*, *uvirivanoe*, vaara vuitaraqihairo qaqini ruqiarero vintema kera, arevata vi vaiintira kauquqihaira ruqema kera qaqi vinara.

Popohaa vaiintikara tura

⁶ Ne popoheha kia kaiqa varaa vaiintikara tirera: Ne tompiqaaara varianaini oru vaiha vika kaiqa tave vaivaro ni avu aato kanko iarira.

⁷ Vi toveqika kaiqa vare variamanta kia vika qiata vaiintive, nora vaiintive, vikara vihi vaahi ti variamantavata, ⁸ vika vo kaiqa vo kaiqa vareha, karara aavoqi entarara iriha, kara nuntu ruvaaquma keha vate variara.

⁹ Ho ne popohaa vaiintika, ne vukaiqamake vaitarekave? Ne tairontae vaiteraqihai himpivarave? ¹⁰ Ne tiha, Ho qaqi kaiqe tenavu voqavata vaita kaare. Tenavu inaaraiqa auraara varike himpuare, tivakeha kia kaiqa vare variara.

¹¹ Ho ne mintiaqi vivaro vaakama ne vataa haikava taiqa vira, ne vehiqama vivara. Muara vaiintivano ne ia haikara muara autu kaintema kero, ne vataa haikava kia vairamanta ne vehiqama vivara.

Qora kaiqa vare variaka okarara tura

¹² Qora kaiqa vare variaka inaara una uva ti variaka variavo. ¹³ Ariara viva tenavu qora kaiqa autuaina okarara iri tavaantorave ti, vika avu kireha, kauquqohai aave vateha, aiquqohai mintirerave tivakeha, auti variamanta nai hanauka mintireka auti variara vika iri tave variara. ¹⁴ Vika qora kaiqa auti okarara noraiqaake nai avu aatoqi iriqi vi variara. Vika qora uva ti variara kaara tirorira haikavano qovaraiqi vaira.

¹⁵ Vo enta vaakama vika qoraiqama nimitaarira haikava vikaqaa qovarama viramanta vika kia ho ruqemake viraiti, vika ekaa vehi autuvi taiqa vivara.

Qora okara 7navu

¹⁶ Qora okara 7navu vaivaro Noravano Kotiva vi okaranavuara anomakero kia antuqa arivaro vairo:

¹⁷ Nai hana vaiinti taveharo qumina vaiintive ti vai *avurave*, una uva ti vai *maaquirave*, qaqi vaiinti aruke vai *kauqurave*, ¹⁸ vaaqu kaiqara iri vai *avu aatorave*, kante vi aniharo qora kaiqa vare vai *aiqurave*, ¹⁹ vo *vaiintiara una uva* ti vai vaiintirave, nai qata vakaa avutana *antua uva qovaramake* vai vaiintirave, [Kotiva vi haikara vi haikara, 7navuara anomakero kia antuqa arivaro vaira.]

Vora naatantira kia nuane tura

²⁰ Ti maaquo, nina qova ariara minti mintiane ti uvara koqema kera iriqira vuana. Nina nova ariara ti uvaravata kia qaqira kaana. ²¹ Are vitanta uva nena avu aatoqi koqema kera vatairaro vitanta uvavano ai avu aatoqi variqiro vuarira.

²² Are aaraini vi ani vairaro vi uvavama ai aara umiqaanaro. Are vaite vairaro vi uvavama ariqaa raqiki vairara are vaitenaraqihaira himpiraro vi uvavama ai koqe avu aato amianaro.

²³ Ovavano iteharo ataama amitaintema kero, ai noka qoka uva maaravano ai koqe aara ataama amitaanaro. Vitanta ai avuqavu iha koqe okara ai umiqeva, viva ai kahaqirara are koqema kera variqira vinara. ²⁴ Ai noka qoka uvavano ai kahaqiramanta qora kaiqa vare vai nahentika kiamai ai hampiqama kevara. Vo vaiinti naatavano hiakaaina uvara tinaravata kiamai irinara.

25 Hauri are vi nahentira viri vaata koqerara avu autihara nena avu aatoqihaira vikanti nirerave tirora. Viva nai avu ariara kirairera, kia viva inanaini vuana.

26 Vaiintivano hampi ni vai nahentira vataakero nirera, viva vehiqama vuanaro. Vaiintivano vora naata hampata nirera, vira kaara vira arukaariravama varianaro.

27 Vaiintivano iha ite vainara nai auvoqi kaqa varero viraro kiae ihavano vira utavaaqa ita kaanarove? 28 Vaiintivano iha auri vaura aiquntavaqiro viraro, kiae iha aurivano vira aiqunataa tatoqa kaanarove?

29 Vira voqaantema kero, vora naatantiro nirava kia ho ruqema kero vuanaro. «Kotiva» vira ruqutuma kaanaro.

30 Vaiinti voqamakero antuqa ariraro kara muara vara kairera, kiama virara anomake qora vaiintive tivara.

31 Mintivarovata, vira rantake ravaaqavu kaivera, viva nai muara autinara kaara nora koqama aqukaanarove. Ekaa haika nai naavuqi vatainara nimi taiqama kaanaro.

32 Ho vaiinti vovano vora naata hampata nuva kaira avu aatovano kia vaivaro viva mintiharo naima nai qoraiqamake vaira.

33 Mintinara kaara vika vira qorahaa ruqutuke vataivaro, vira autuvano vataini qiraro viva kaurira haikavata varaanarove. Viva kaurira haika varairava kia nunka viraitiro, qaqiqaima varianaro.

34-35 Nahenti vira vaativano voqama kero arara itairaro, kia monu amirava vira arara itainara

vaahama kairaro viva kia vi vaiintira aaquri-hama amitaraitiro, vira anomakero qoraiqama amitaanarove.

7

¹ Ti maaquo, koqemakera nena avu aatoqi ti uva vara vataana. ² Te ariara minti mintiane tuna uvara, are vi uvara iriqira virera, are koqema kera variqira vinara. Are nena avuqaa koqema kera raqikinantema kera, ti uvaqaavata raqiki-harama kia ti uva voqavata tauru karaitira, ekaa vi uvara iriqira vuana. ³ *Ringivano* ekaa enta ai kauqu vuqaqi vainantema kera, are ti uva maa, nena avu aato muntukaqi vataane.

⁴ Koqe avu aatora mintima tiane: Are ti nakaava koqevama variaro, tiane. Vo okara vo okara kankomake iri tave vairara are mintima tiane: Are ti tonti koqevama variaro, tiana.

⁵ Are mintima kera tiraro vitanta ai antua amite vaivara are kia oru vo vaiinti naata hampata niraitira, are vi nahentiva ai minta ireva ina uvaravata kia ho irinara.

Vora naatavano hampi ni okarara tura

⁶ Vo enta te tenta naavu *uintuanahai* vutu ⁷ tavauramanta qaraaka vaiinti kia koqe avu aato vataaka aaraqaa ni variarave. Vikaqihairo vovano, viva kia qora okarave koqe okarave iri tave vai vaiintiva ⁸ aara kaantaraqaa nahenti vira naavu aumanto oruntovaro ⁹ enta ire ivaro ¹⁰ vi nahentiva aaranahainaa nahenti utavaaqa voqaara nonku varero, vevantero vi vaiintira minta ireva auti vairave.

¹¹ Vi nahentiva voqama kero hampi kaiqa vare vaiva vaiharo, viva kia koqema kero naavuqi

oquvi vairaitiro, ¹² ekaa enta *maaketiqive*, aaraqaaave, niharo vaiintiara rante vai nahentiva vaira.

¹³ Te tavauraro vi nahentiva qaraaka vaiinti vira ravaaqavu kero kia kauriraitiro, vira moqakero virara tiharo, ¹⁴ Vate te aantau mati Kotira *ofaa* amitaunaraqihai hini mati untataurava ti naavuqi vaivo. ¹⁵ Mintiverama te tenta naavuqihai vevante ai rantarera tuvuraukama, tuvu ai ranta kauro.

¹⁶ Te tenta vaitaaina taintara qeramake vate, koqe tavuna Isipiqihai aututaara, vo *kalaa* vo *kalaa* vaira vi taintaraqaa vuqite, ¹⁷ koqe unta i haikara, vo *pauraa* vo *pauraavata* vi taintaraqaa rauruke vatauro.

¹⁸ Are tintira aniraqe tetanta oru naavuqi vaiha quaheha ruhe tutiqamaqi vivitanta aatita kaare.

¹⁹ Are kiama ti vaatiara qetaane. Viva niara aaraini vivo. ²⁰ Viva airi monu varero vivara tiro, taara *uiki* aitarairaroma viva orurantero anianarove, tiro.

²¹ Minti tivakeharo vi nahentiva airi uqerara uvaqohairo vi vaiintira mintama varero nai naavuqi vira.

²² Purumakau vita vare vuru arukareka iantema kero, vaakama vi vaiintiva vi nahentira uva iriro, vira avata varero vira.

Diaavano vaara vuitaaraqai oru aru viro qaqi vaimanta ²³ vevaqohai vira arukaantema kero, vi vaiintiva vi nahentira avata varero vira.

Uvirivano vaara vuitaaraqaa aru vintema kero, vi vaiintiva mini vira. Vi vaiintiva kia nai vaaka qutu vuainarara kankomakero iriraitiro, mini vira.

24 Ho ti maaquvarao, ne koqemake aato vatehama ti uva iriate.

25 Ni muntukavano minti nahentikara variantorave ti, ne kia vika avataqi vuata.

26 Vi nahentika minti variara kaara airi vaiinti qoraiqamavi quti variara.

27 Vi nahentira naavuqi vi varia aarava vaireva, qutu vuaka vi varianaini vua aaravama vairo. Ne vi aararaqaa vivera, ne vaakama qutu vivara.

8

Koqe avu aatovano ni naare vaira

1 Ho iriata. Nahentivano himpiro vokiaka naare vaintema kero, koqe avu aatovano ni naare vaira.

2-3 Aara aumanto vai aiqinaraqaave, ruvaaqumavi varia aararaqaaave, nora vatuka gentianave, viva mini mini himpitero vaiharo maantima kero naverai tiharo:

4 Te naverai tihama ni ekaa vaiinti nahentima naare vauro.

5 Ne kia vo haika vo haikara kankomake iri variaka aniqe te vo haika vo haikara iri vai okarara ni tiva nimiare. Ne kia koqe avu aato vataaka, ani koqe avu aato varaate.

6 Ne koqemake aato vate vaiqe te koqe haikara ni tiva nimiare. Ne iri vaiqe te avuqavu vaina okarara ni tiva nimiare.

7 Ti novano una uvara kia antuqa arimantara ti, te tenta noqihai quqaa uvaqai ti vauraukave.

8 Kia ti uva voqavanovata hampi uva una uva vairaitiro, ekaa ti uvavano quqaa uvaqai vairave.

9 Koqe avu aato vataaka tavaavaro ekaa ti uva okaravano qoqaa vaimanta vika kankomake ti

uva okarara iri variarave. Vika tavaavaro ekaa ti uvavano avuqavu uvaqai vairave.

¹⁰ Kia *silvaa* ori koqera varenarara noraiqaake iriraitira, koqe uva maara varenarara noraiqaakera iriane.

Kia *kori* ori koqera varenarara noraiqaake iriraitira, koqe avu aato varenarara noraiqaakera iriane.

¹¹ Koqe avu aatovano ekaa koqe ori, vo ori vo orivata aatarakero avuni vai haikava vairara tira, are vi haikara varaataa irara varareva autihara variane.

¹² Te tenta koqe avu aato vikama vauro. Te vaiinti nahenti kahaqi vauramanta vika vo okara vo okara kankomake iri taveha, koqe aarae, qora aarae, ho rairake taveha koqe aaraqaa vi variarave.

¹³ Kotira aatu qeteha variaka, vika qora kaiqa navutaiqiha variqi vivarave.

Nai mahuta ti vairave, nai autu tuahere vairave, vaaqu kaiqa vo kaiqa vo kaiqa vare vairave, una uva ti vairave, kia ti hantuqavano vi haikarara vairave.

¹⁴ Te vaiinti nahenti avu aato kahaqama nimate vauramanta vika koqe kaiqa kankomake iri taveha vare variarave.

Te tenta koqe avu aato vika vauraro ti kempukavanovata ho vaimantama vauro.

¹⁵ Te avuhainaa vaiintinavu kahaqi vauramanta vika koqemake uva tivake vateha, nai vaiinti nahentiqaa koqemake raqiki variarave.

¹⁶ Ekaa nora vaiintive, qiata vaiintive, vika variamanta te vika kahaqi vauramanta vika nai navunaakaqaa koqemake raqiki variarave.

¹⁷ Ti rantareka auti variaka, vika ti homa ranta kevarave. Tiriara antuqa harimanta variaka, te nái vikaravata antuqa arimanta vaunarave.

¹⁸ Te homa vi vaiinti nahentika nora autuvata airi monuvata nimirarave. Te vika kahaqi variari vika avuqavu niha koqe haika, vo haika vo haikavata varevarave.

¹⁹ *Korivata silvaavata* koqe haikatanta vaivarovata, tiqaahai vare varia haikava vitantavata uri naatarakero vaivo.

²⁰ Te avuqavu aaraqaa ni vaurauka vaiinti nahenti uva iriha vika uva avuqavuqamake raira nimate vauraukama vauro.

²¹ Ti uvara antuqa arimanta variaka, te vika airi airaira nimiariraro vika naavu mpiqama vuanarove.

²² Haaru Noravano Kotiva nai kaiqa hoqarama teharo viva kia vo kaiqa naane qovarama karaitiro, ti naane qovarama korave. ²³ Nai haaru, kia maa vatava vau entara Noravano Kotiva ti naane norai-qama komanta te naane variavaunarave.

²⁴ Noravano Kotiva kia nora namarive, ruvu namari vo namari vo namarive, autuko entara, viva ti naane vatatomanta qovarama vuavau-narave. ²⁵⁻²⁶ Nora aiqinavata inaara aiqinavata vika kia nái nimu vatukaraqaa vau entarave, kia vatave, naahove, kara qampiqaaina vatarave autuko entara, viva ti naane vatatomanta qovarama vuavaunarave.

²⁷ Te *„Nora Kotira hampata„* variaauraro viva naaruva autu kero nora namari vaura rantuta kero vatora. ²⁸ Viva tonavu varakero naaruva virikanta vatero, viva tuvaro aruvu namarivano nteharo nora namari mpiqa korave.

²⁹ Vi entara te vira hampata variavauraro viva nora namari auvahianta qioqama tero tiharo, Kia qaqi gumina vataini vaari ntaraitira, mini vari-ane tivakero, vata tuqavata nai vainaini arakero vatora.

³⁰⁻³¹ Noravano Kotiva vi kaiqara vare vau-manta te vira hampata vaiha vira kaiqa, vo kaiqa vo kaiqaqaa raqiki variavaunarave.

Te vo enta vo enta vira avuqaa vaiha viva aututo haikara taveha, vi haikara vi haikarara quahe variavauraro viva tiriavata quaheharo vaurave. Te maa vataravata, maa vataraqaa vau vaiinti nahentikaravata, quaheha variavaunarave.

³² Ti maaquvara, ne ti uva iriqi vuate. Ne te tiainantemake variqi vivera, ne quaheha variqi vivarave.

³³ Ne ti uva maara koqera kia qoririma karaiti, vi uvara iriqi vivaro ni avu aatovano koqe iro vaira variate.

³⁴ Ti uva koqemake irireka iha vo enta vo enta ani ti naavu qentiana ti veka vaika vaivaro Kotiva vika koqema nimitaanarove.

³⁵ Nai tauka taukae ti ranta keka, vikama qaqi variqi vi aarara ranta kaivaro Noravano Kotiva vika quahama nimitaanarove. ³⁶ Nai taukae kia ti rantareka auti vaika, vika naima nai qoraiqama kevarave. Kia tiriara antuqa arimanta qutira haikara antuqa ariramanta variaka vika qutuma vivarave, tiro. «Koqe avu aatovano vi uvara vi uvarara minti tura.»

9

Koqe avu aatovano aareharo tu uvara

¹ Koqe avu aatovano nai naavu kaqa taira. Viva naavu kaqeharo *pohi* nora, 7navu qohikero vaavi arataira. ² Viva mati unta kero, hiakaa i haikara *uainiqi* tuqantaakero, kara taintaqa qerama kero vataira.

³ Viva nai kaiqa nahenti nititama kaimanta vika oru nora vatukaqi aiqinaqaa vaiha maan-timake naverai tiha, ⁴ Ne kia avu aato vataaka hampi kaiqara noraiqaake iri variaka, ani ti naavuqi ⁵ ti kara nehama te *uaini* tuqantaake vataunaravata naate.

⁶ Ne nenta hampi avu aatoqaa nira qaqirake, koqe avu aatoqaa ni vai aararaqaa niha qaqi variqi vuate, tura.

Taara vaiinti okarara tura

⁷ Koqe avu aatora naaraihama amite vai vaiintira uva avuqavu qiraro viva kia ai uva iriraitiro, ariara qora uvaqaima tianaro. Are qora kaiqa vare vaina vaiintirara kia mintiataarave tiraro viva ariara vaaqu uvaqaima tianaro.

⁸ Virara irihara, koqe avu aatora naaraihama amite vaina vaiintira uva kia avuqavu qiane. Hauri are mintiraro viva ai navutaigama amitaantora.

Ho are koqe avu aato vataarara kia mintiataarave tiraro, viva ariara quqaama tiaro tivakero, ariara antuqa ariraro varianaro.

⁹ Are koqe avu aato vataara uva maara tiva amiraro vira avu aatovano voqavatama koqe iro varianaro. Are avuqavu nina vaiintira koqe okara umiqairaro viva vi okararavata iriqiro vuanaro.

¹⁰ Ho vaiintivano koqe avu aato varareva irera, viva avuni Nora Kotira aatu naane qeteharo

variarire. Kotiva takuqu kero vairara tiro, vai-intivano virara kankoma kero irirera, vira avu aatovano koqema kero varianaro.

¹¹ Koqe avu aatovano ai koqema amitairara are maa vataraqaa airi ihima qaqi variqira vinara.

¹² Ai avu aatovano koqe avu aato vairera, vi avu aatova ninama koqema amitaanaro.

Are vi okarara qoririma kehara naaraihama amitairera, vira kaara are nenama nena qo-raiqama kenara.

Qora avu aatovanovata vaiinti naare vaira

¹³ Qora avu aatovano vaireva, nahenti vovano naverai ti vaira voqaarama vairo. Vi nahentira avu aatovano qora avu aato vaivaro viva kia koqe okara iri tave vaiva vaiharo ¹⁴ nora vatuka vuruni nai naavu qentiana taintaqaa oquviro vaiharo ¹⁵ vaiinti nahenti vitare aitare i variaka naareharo mintima tiro:

¹⁶ Ne kia avu aato vataaka, homa maini anivarave. Ne kia vo okara vo okara kankomake iri tavaaka, ¹⁷ ne kiae iriavo? Namari muara kaqake neva koqema ianarove. Kara muara varake neva hiakaama ianarove, ti vaira. (Uva tuqantaakero nahenti muara ni variarara ti vaira.)

¹⁸ Viva minti ti vaimanta vaiinti vika kia kankomake iriraiti, vira naavuqi avuni oriqetaaka, vika qutuma vuavo. Viva naaraimanta viva inaini vuaka, vika ekaa qutu vuaka varianaini otu variavo.

10

Soromonuva uva maara koqera tivatora

¹ Soromonuva maa uvara koqe uva maara tivatovama vairo:

Vira maaquvano koqe okara avataqiro vi vaiva nai qora muntuka koqema amite vaira. Vira maaquvano qora okara avataqiro vi vaiva nai nora muntuka qoraiqama amite vaira.

² Are qora kaiqa varehara varatena monuva kia ai koqemakero kahaqianaro. Are avuqavuqama kera nirava, viva ai ruaruama amitairara are kiama qutinara.

³ Noravano Kotiva avuqavu ni variakaqaa raqikiharoma viva kia vika qaqi kairamanta karara aavoqivara. Qora vaiinti vika vo haika vo haika varareka auti variavaro Noravano Kotiva vika aara kuvaikaimanta vika kia vi haikara rantake vare variara.

⁴ Are popohehara kia nena kauquqohaira kaiqa varairera, are vehi vaiinti qama vinara. Are kempukaiqama kera kaiqa varaqira virera, ai naahoqi airi karama varianaro.

⁵ Vira maaquvano kara mpeqaiqi entara kara qantu vare vaiva koqe avu aato vataava vaira. Vira maaquvano vi entara qaqi vaitatero vaiva nai qora kaurira haika ami vaira.

⁶ Kotiva avuqavu ni varia vaiinti nahentika koqema nimate vaimanta vika koqemake variara. Qora kaiqa vare variaka „uqerara“ uva tiha nai kena vaiinti ruquti vai okarara kukeqate vaira.

⁷ Koqe kaiqa vare variaka qutu vimanta vaiinti nahenti vikara qaqi iriteha tiha, Mpo, vika qaqi vau entara koqema timite vaurave, tivara. Qora kaiqa vare variaka qutu vimanta vaiinti nahenti vikara vaakama tauru kevara.

⁸ Avu aato vataaka vo vaiintivano koqe uva tinara avataqi vivara. Qumina uvaqai ti variaka, vika qumina uva tivaqi vivi, vuru qoraiqama vivara.

⁹ Kia una tiraiti, avuqavu ni variaka, vika kia qetaraiti, muntuka parumake nuvaqi vivara. Qora aaraqaa ni variaka nai qora okara kukeqa tera vovano qovarama kaanaro.

¹⁰ Are vo vaiinti kia quqaa uva tiva amiraitira, vi uvara kukeqa tairera, are vi vaiintira qoraiqama amitenara. Are vi uvara vutukera vira tiva amirera, vira muntukavano paruma ianaro.

¹¹ Avuqavu ni varia vaiinti nahentika nai noqihai ti varia uvava vaireva, ruvu namari koqera voqaara vaira. Vi namarira nairava qaqi variqiro vuanaro. Qora kaiqa vare variaka [uqerara] uva ti variava nai kena vaiinti ntaihe okarara kukeqate vaira.

¹² Are vokiaka iri qoraiqama nimitairera, tirorira haikavano qovaraiqianaro. Ai muntukavano vikara vairera, are vika qora kaiqa vareravata nunkama nimitenara.

¹³ Avu aato vataava nai noqihairo ti vai uvava koqe uvama varianaro. Kia avu aato vataava hampi uva tinara kaara vira tunaaraqohai ruqutivara.

¹⁴ Avu aato vataava koqe uva tauru kaarorave tiro, ekaa vo uva vo uva nai avu aatoqi vate vaira. Kia avu aato vataava hampi uva ti vaira kaara qoraiqama vuanaro.

¹⁵ Airi monu vataaka variavaro vika vataa haikava vika antua nimite vaimanta ho variara. Vehi vaiinti nahenti airairara aavoqiava vika

qoraiqama nimate vaimanta vira kaara vika taiqa vi variara.

¹⁶ Avuqavu ni variaka vare varia kaiqava vika kahaqi vaimanta vika koqemake variqi vi variara. Qora kaiqa vare variaka vare varia kaiqava vika nai qoraiqama nimate vaira.

¹⁷ Ariara hampi aaraqaa vuantorave tiro, koqe uva maara ai tiva amira are iriqira virera, are qaqi variqi vi vai aararaqaa homa ninara. Are vi uvara tauvaqa utu amitairera, are hampi aaraqaa vivira, taiqama vinara.

¹⁸ Vo vaiinti navutaiqama amiteharo vi uvara kukeqatai vaiintira noqihairo una uvaqaima qovaraiqianaro. Vorara tauvaqa vauraa uva ti vai vaiintiva kia avu aato vataavama vaira.

¹⁹ Are airi uva tivaqira vihara hampi uva-vatama tinara. Ai avu aato vairera, kia airi uva tiraitira, evaara variana.

²⁰ Avuqavu ni variaka ti varia uvava *silvaa* ori koqera voqaarama vairo. Qora kaiqa vare variaka nai avu aatoqi irite varia uvava vehi uvama vairo.

²¹ Avuqavu ni variaka koqe avu aato nimi varia uvava airi vaiinti nahenti kahaqi vaimanta ho variara. Kia avu aato vataaka variavaro vika avu aatovano hampiqira kaara vika vaaka quti variara.

²² Noravano Kotiva tinavu koqema timite vairaqaahai kia tenavu maara vararaiti, tenavu koqe haika, vo haika vo haika vare vaunara.

²³ Kia avu aato vataaka qora okara, vo okara vo okara autiha quaheha variara. Avu aato vataaka, vika koqe okara, vo okara vo okara tavamaqi viha quaheha variara.

²⁴ Qora vaiinti nahenti vika qora haika vo haika vo haikara qeteha tinavuqaa qovarama vuantorave ti varia haikava, vi haikava vikaqaa qovaraiqianaro. Avuqavu ni varia vaiinti nahentika ekaa haikara antuqa arinara Kotiva vika nimianaro.

²⁵ Aaronaavano qovarama viro ekaa haika taiqa kaintema kero, qora entavano qora vaiinti nahentiqaa qovarama viro vika taiqa kaanaro. Mintirarovata, avuqavu ni varia vaiinti nahentika ekaa enta koqemake variqi vivara.

²⁶ Popohara vaiinti kia vita vatairaro ai kaiqa varaarira. *Marahinavano* noqaa hunka intema kerove, iha muravano avuqi hunka intema kerove, vi vaiintiva kaiqa varairava ai popohama amitaanaro.

²⁷ Nora Kotira aatu qeteha vira aaraqaa ni variaka, vika vukai entama maa vataraqaa qaqi variqi vivara. Qora vaiinti nahenti inaaraiqakaa variqi vi, qutu vivara.

²⁸ Avuqavu ni variaka vika Noravano koqe enta nimiaainara vira veka variarara ti, naantiara vika vi entara taveha quahevara. Qora vaiinti nahenti vika vo haika qovaraiqiainara veka vaiha, vika quminama vi entara veka vaivara.

²⁹ Noravano Kotiva avuqavu ni variaka koqema kero antua nimitelaro, viva qora kaiqa vare variaka vehi autu taiqa kaanaro.

³⁰ Avuqavu ni variaka vatani vaiha koqemake variqi vimanta, qora vaiinti nahenti kiama maa-hota vaivara.

³¹ Avuqavu ni variaka variavaro vika noqihairo koqe uvavano qovaraiqi vaira. Qora uva ti

variaka vaivaro ʻnaantiara Kotiva,ʼ vika no tinta kairamanta vika kia ho uva tivara.

³² Avuqavu ni variaka nái noqihai vaiinti kahaqaina uvara koqe uva ti variara. Qora kaiqa vare variaka ti varia uvava vaiinti nahenti qoraiqama nimate vaira.

11

¹ Unaqaraiqama keha *sikeri* hiriteha rahe variaka Noravano Kotiva vika iri qoraiqama nimate vaira. Avuqavuqama keha rahe varia *sikerira*, virarama vira antuqavano vairo.

² Nái nutuqai tuahere variaka variqi vivaro naantiara vika nutuvano vatainiqama vuanaro. Avu aato vataaka kiana nái autu tuaheraqi vivara.

³ Avuqavu okaravano avuqavu ni varia vaiinti nahentika koqe aara numiqe vaimanta ni variara. Una uva ti variaka, vika nái una uva kaara qoraiqamama vivara.

⁴ Kotiva vaiinti nahentiqaa uva vateharo *ko* tiaina entaraqaa are airi airaira vaterava kiana ho ai kahaqianaro. Are avuqavu nina okarara avaterava, viva ai kahaqirara are kiana qutinara.

⁵ Kia qora kaiqa varaaka variavaro vika nái avuqavu ni varia okarava vika kahaqi vaimanta vika avuqavu aaraqaa ni variara.

Qora vaiinti nahenti variavaro, vika nái qora kaiqavano nái qoraiqama kaimanta vika qoraiqamavi variara.

⁶ Avuqavu ni variaka variavaro vika nái avuqavu ni varia okarava vika ruaruama nimate vaimanta vika koqemake variara. Kia quqaa uva

ti variaka náí aatoqi qora kaiqa varareka auti variava vika ravaaqavu kero qoraiqama nimate vaira.

⁷ Qora kaiqa vare variaka naantiara qutivaro vika airi haika vararerave tivete uvavavata quminaiqama viro náí hampata taiqa vuanaro.

⁸ Avuqavu ni variaka nora maaraqi variavaro Noravano Kotiva vi maarara varakero qora kaiqa vare variakaqaa vate vaira.

⁹ Kotira tauvaqa utu amite variaka ti varia uvava, vi uvava náí kenauka qoraiqama nimateharo vika vehi autu nimate vaira. Avuqavu ni variaka variavaro vika náí koqe avu aatovano vika ruaruama nimate vaira.

¹⁰ Avuqavu ni variaka kaiqavano uritarakero vaimanta ekaa vatukaqi variaka vikara quahe variara. Qora kaiqa vare variaka qutu vua entara, vaiinti nahenti naaveraitiha, Hove, huviqorave, koqeve, ti variara.

¹¹ Avuqavu ni variaka vare varia kaiqava ekaa vatukaqi variaka koqema nimate vaivaro, vika vatuka autuvano uritarero vaira. Qora kaiqa vare variaka qora uva ti variava náí vatuka qoraiqama nimate vaivaro vi vatukava vehiqama vira.

¹² Kia avu aato vataava nai kena vaiinti uva virera tiva amite vaira. Koqe avu aato vataava kia minti tiraitiro, nai no tinta tero vaira.

¹³ Ekaa uva viti viri tiva nimi vaiva vaakama are evaara vira tiva amina uvara voravata tiva amianaro. Ai tontivano quqaa uvaqai ti vaiva kiama ai uva govarama kaanaro.

¹⁴ *Kamaanira* kaiqaqaa noraiqika kia vaiinti nahenti avuqavu aara numiqaivera, vi vataraqaa

vaika qoraiqamavi vaivara. Ho airi vaiinti *kamaanira* kaiqaqaa noraiqika koqe avu aato nimivera, vi vataraqaa vaika koqemake variqi vivara.

¹⁵ Ho vaiinti vovano qaqi *dinauqama* kero vo haika varareva autirara, hauri are airaira qorara tihara, Maa vaiintiva naantiara kia vi monura ai amirera, tema vi monura ai amirerave, tirora. Are minti tirera, naantiara ai aihovano nona uriro tintama vuanaro.

Are tihara, Aqao, te kia vi vaiintira kahaqir-erave tirera, are homa vainara.

¹⁶ Koqema kero kahaqama nimite vai nahentiva vaimanta vaiinti nahenti virara koqe nahentive ti variara. Kaiqa vukaari utuke vare varia vaiintika vika airi haikama varevara.

¹⁷ Are vorara mpo ike tihara vira koqema amitairera, are mintihara nenavata koqemama amitenara. Are vora qoraiqama amitairera, are mintihara nenavata qoraiqama kenara.

¹⁸ Qora kaiqa vare variaka koqaavano vahuqa variro taiqa vuanaro. Avuqavu kaiqa vare variaka koqaavano maahotama varianaro.

¹⁹ Quqaqamake avuqavu nireka auti variaka, vika qaqi variqi vivara. Vaiinti nahenti qora aaraqaa nireka auti variaka, vika ekaarama qutu vivara.

²⁰ Noravano Kotiva qora avu aato uti variakara iri qoraiqama nimite vairo. Vira muntutavano avuqavu ni varia vaiinti nahentikarama vairo.

²¹ Maa uvava quqaa uvama vairo: Qora kaiqa vare variaka kia ho Kotira *ko* aatara kevara. Avuqavu ni variaka vika Kotira *ko* homa aatara kevara.

²² Nahenti vo, koqe viri vaata vataava vaivaro vira avu aato kia vairera, viva *kori ringi* quara aiqiqi ukutaara voqaarama vairo.

²³ Avuqavu ni variaka muntutavano vai haikaraqaahairo koqe haikavano qovaraiqianaro. Qora kaiqa vare variaka muntutavano vai haikaraqaahairo tirorira haikavanoqaima qovaraiqianaro.

²⁴ Paruma kero „vehi vaiinti nahenti,“ viti viri nimi vai vaiintiva monu airaira voqavatama vataanaro. Vovano nai monu airaira kam-paiqama kero tuate vaiva, viva vehiqama vuanaro.

²⁵ Paruma kero nimi vai vaiintiva vare vai kaiqava voqavatama koqemakero varianaro. Are vo vaiinti nahenti kahaqirera, vika ninavata kahaqivara.

²⁶ Te vaiha tavaariraro kara koqaavano uritarake vairaqe te nimiha nora koqaa vararerave ti vai vaiintira, virara qora vaiintivema tivara. Vovano kia mintiraitiro, inaara koqaqaa kara nimi vai vaiintira, virara koqe vaiintivema tivara.

²⁷ Koqe okara avataqiro vi vai vaiintira „Nora-vano Kotiva,“ vira quahama amitaanaro. Qora kaiqa varareva auti vai vaiintiva vairaro qora entavano vira ranta kaanarove.

²⁸ Nai monu airairaqaa muntuviro vaira vai-intiva qoraiqama vuanaro. Katari marevano qaraaka amuri ntaintemake, avuqavu ni variaka koqemake variqi vivara.

²⁹ Nora maara nai noka qoka qata vakaa aura nakaa nimi vai vaiintiva naantiara vika quti entara viva vika i haikara kia voqavata varaanaro.

Kia avu aato vataa vaiintivano avu aato vataa vaiinti vira paanaa vaiintima varianaro.

³⁰ Avuqavu ni okararaqaahai vo vaiinti vo vaiinti qaqi variqi vivara. Raqi okararaqaahai hini vaiinti qutuma vivara.

³¹ Maa vataraqaa qaqi variqi vi entara avuqavu ni variaka koqe kaiqa varateraqaaahai nai koqaa varevara. Qora kaiqa vare variaka qora kaiqa varateraqaaahai anomake qora koqaama varevara.

12

¹ Koqe avu aato vataava vaakama vovano vira utetaaina uvara avataqiro vuanaro. Hampi avu aato vataava vovano vira utetaaina uvara kiama avataqiro vuanaro.

² Noravano Kotiva koqe aaraqaa ni vai vaiintira quahama amite vaira. Nai avu aatoqihairo vora qoraiqama amitaainara iri vai vaiintira Noravano Kotiva viraqaa uva vate vaira.

³ Qora kaiqa vare vai okarava kia ho vaiinti antua amitairaro viva koqema kero varianaro. Katari kia ho raru kaantemake, avuqavu ni variaka kempukaiqamake vaivara.

⁴ Koqema kero ni vai nahentiva nai vaati nora autu ami vaira. Nai vaati kaurira haika ami vai nahentiva qora numuaravano vuhaariqi ite vaintema kero, vira qoraiqama amite vaira.

⁵ Avuqavu ni variaka ai koqemake uteta amitevara. Qora kaiqa vare variaka ai avu aato ami varia uvava una uvama vairo.

⁶ Kukeqavi vaiha vaiinti arukareka auti variantemake, qora kaiqa vare variaka tia uvava vokiaka qoraiqama nimate vaira. Avuqavu ni

variaka tia uvava vokiaka ruaruama nimate vaira.

⁷ Qora kaiqa vare variaka qoraiqamavi taiqama vivara. Koqe kaiqa vare variaka vaintivara kia taiqa viraiti, koqemake variqi vivara.

⁸ Vika koqe avu aato vataa vaiinti autu tuahera kevara. Vika avu aato hampiqinara vira autu vatainiqama kevara.

⁹ Are unaqaraiqama kehara te nora vaiintima vauro tihara kia kara vatairera, vira kiama koqe ianaro. Koqemama are kia nora autu vataava vaihara airi kara vatenara.

¹⁰ Avuqavu ni variaka nai quara vairiara mpo ike tiha vikaqaa koqemake raqiki variara. Qora kaiqa vare variaka nai quara vairi qoraiqama nimate variara.

¹¹ Kaiqa vareha koqemake nai naahoqaa raqiki variaka, vika airi kara qantukeha vare variara. Naaho kaiqa qaqirakero vo kaiqa vo kaiqa qumina kaiqa vare vaira vira avu aatovano hampi avu aatoma vairo.

¹² Qora kaiqa vare variaka nai hana vaiinti muara varataa haikara taveha virara avu auti variara. Koqe vaiinti nahenti vika nai koqe kaiqa varataaraqaahai airi haika vare variara.

¹³ Vaaravano aantau ravaaqavu kaintemakero, qora vaiinti una uva ti variava, vika nai ravaaqavuke vaira. Avuqavu ni variaka [ti varia uvava] kia vika ravaaqavu kaimanta vika ho variara.

¹⁴ Vaiintivano koqe uva tivavata, viva koqe kaiqa vare vaivavata, vira kahaqi vaivaro viva koqema kero vaira.

15 Hampi avu aato vataava tiharo, Te koqe aaraqaa ni vauro tiharovata, viva hampi aaraqaa ni vaira. Koqe avu aato vataava vo vaiintivano koqe avu aato amira avataqiro viharo koqe aaraqaa ni vaira.

16 Kia avu aato vataava vairaro vo haika kaara vaakama vira arara itaanaro. Avu aato vataava qora uva tira kaara kia arara itairaro tirema kero varianaro.

17 Quqaa uva ti vai vaiintiva, viva quqaa uva tiharo *ko* homa kahaqianaro. Una uva ti vai vaiintiva *ko* hampigama kaanaro.

18 Paparuqamake uva ti variava iqoka paipevano raqontaintema kero, vaiinti qoraiqamake vaira. Koqe avu aato vataava uva ti vaiva koqe *marasina* voqaara vaiinti kahaqi vaira.

19 Una uvavano vahuqa vairo taiqa viraro, quqaa uvavano ekaa entama variqiro vuanaro.

20 Vokiaka qoraiqama nimitareka auti variaka, vika avu aatoqi una uvavanoqai vairo. Vaiinti antua nimateha vaavaa ti variaka vika quaheha variqi vivara.

21 Avuqavu ni variaka variavaro qora haikavano kia vika *maahota* qoraiqama nimitaqiro vuanaro. Qora haika, vo haika vo haikavano vaaqu kaiqa vare variaka qaqiqai qoraiqama nimitaqiro vuanaro.

22 Nai noqihai una uva ti variaka Noravano Kotiva vika iri qoraiqama nimite vaira. Viva quqaa uva ti variakara quaheharo vaira.

23 Ayu aato vataava vo okara vo okara nai avu aatoqi iritaira kia vuruvi virivi tiva nimiraitiro,

viva tiremakero vaiharo vi uvara iriqiro vi vaira. Kia avu aato vataaka nái hampi uva iritaara vaaka vuruvi virivi tiva nimi variara.

²⁴ Voqamakero kaiqa vare vaiva, viva naantiara noraiqamaviro hini kikaqaa raqikianaro. Kaiqara popohairava, viva vokika vevaaraini vaiharo vika kaiqa vara nimitaanaro.

²⁵ Vaiintivano vo haika vo haikara airi avu aato iriqiro viraro vira muntukavano qoraiqiraro varianaro. Mintiraro vovano vi vaiintira koqe uva tiva amiraro vira muntukavano paru iraro varianaro.

²⁶ Avuqavu ni variaka nái kenauka koqe aara numiqe variara. Qora kaiqa vare variaka qora aaraqaa ni vaiha nái kenaukavata vi aararaqaa ntita vare vi variara.

²⁷ Popohara vaiintivano kia ho aantavahi arukero naanaro. Voqamakero kaiqa vare vai vaiintiva, viva vo haika vo haika vataainarara quahaanaro. ²⁸ Avuqavu okara avataqiro ni vai vaiintiva koqema kero qaqi variqiro vuanaro. Vi aararaqaa ni vaika kia qutiraiti, ekaa enta qaqi variqi vivara.

13

¹ Vira maaquvano avu aato vataava nai qora uva koqemakero iriqiro vuanaro. Koqe avu aato naaraihama amite vaiva _{na} qova _{na} vira utetaaina uvaravata kiama irianaro.

² Vaiintivano nai koqe uva tinaraqaaahairo koqema kero variqiro vuanaro. Una uva ti variaka vika vaiinti ntaiherara noraiqaake iriqi vi variara.

³ Nai noqaa koqemakero raqiki vaiva, viva qaqi variqiro vuanaro. Paparuaqemakero uva ti vaiva, viva qoraiqama vuanaro.

⁴ Popohara vaiintivano vo haika vo haika varareva autiharovata, kia ho vi haikara varaanaro. Voqamake kaiqa vare variaka, vika ho nái varaataa i haikara varevara.

⁵ Avuqavu ni variaka, vika kia una uvara anuqa arimanta variara. Qora kaiqa vare variaka, vika nái kenauka kaurira haika nimiha vika qoraiqama nimate variara.

⁶ Vaiintivano avuqavu okara avataqiro virera, vi okarava vira antuama amitaanaro. Vaiintivano qora okara avataqiro virera, vi okarava vira qoraiqama kaanaro.

⁷ Vehi vaiinti vokiaka unahaa tiha, Tenavu airi haika vatauro, ti variamanta, vokiaka airi haika vataaka unahaa tiha, Tenavu kia vo haikavata vatauro, ti variara.

⁸ Airi monu vatai vaiintiva muara vaiinti kauquqihairo nai monu koqaama kero qaqi kuvantu viro vuanaro. Vehi vaiinti kia monuvata vataakara ti, vika kia muara vaiinti aatu qetaraiti, hampiarava voqaara ni variara.

⁹ Avuqavu ni variaka *raamuvano* koqema kero ite vaira voqaara variara. Qora kaiqa vare variaka *raamuvano* qimpare ira voqaara variara.

¹⁰ Koqe uva maara tiva nimira qoririma kera kaara raqi tirorira haikavano qovaraiqianaro. Koqe uva maara tivatera avataarira vaiintira avu aatovano koqe iro varianaro.

¹¹ Vaiintivano una aaraqaaahairo airi monu varatairava vaakama vi monuva taiqa vuanaro.

Vaiintivano kaiqa vareharo monu inaaraiqa inaaraiqa ruvaquma kero vatairava airima varianaro.

¹² Vaiintivano vo haika varareva iharo vira veka qumina vukaiqama kero vairera, vira muntukavano qoraiqianaro. Viva nai varaataa ina haikara varairera, vira muntukavano koqe iraro viva voqavatama quahaanarove.

¹³ Koqe avu aato nimira qaqira keka nora maarama varevara. Vi uvara avataqi vika, vika koqemake vaivara.

¹⁴ Koqe avu aato vataaka uva maara ti varia uvava vaireva, ruvu namari koqera voqaara vaira. Vi namarira nairava qaqi variqiro vuanaro. Qutira haikavano vaara vuitaiva kia ho vira totaanaro.

¹⁵ Vaiinti nahenti koqe avu aato vataakara quahe variara. Nai kauqu aiqiqaa aquke tivataa uvara qaqira kaaka hampi aaraqaa nuvaqi vi qoraiqama vivarave.

¹⁶ Koqe avu aato vataaka kia paparugamake kaiqa vararaiti, vika avuni koqemake irike, viraqaahai kaiqa vare variara.

Kia koqe avu aato vataaka vika kaiqa vareha nai hampi okara vaiinti nahenti nivuqaa qoqaa govaramake variara.

¹⁷ Una uva ti vai vaiintiva varakai uvava tirorira haikama govarama kaanaro. Quqaa uvaqai ti vai vaiintiva uva varakairava vaiinti nahenti kahaqiharo koqema nimitaanaro.

¹⁸ Vira uteteha koqe avu aato amira kia iriraitiro, nai antuqaqaa nirava viva vehiqama virokaurira haikama varaanaro. Vira uteteha koqe

avu aato amira irirava vairamanta vaiinti nahenti vira koqe autuma amivara.

¹⁹ Vaiintivano nai antuqavano vaina haikara varairera, vira muntukaqihairo koqe iraro quahaanaro.

Kia avu aato vataaka qora kaiqa qaqira kaarorave tivake, vi kaiqara qaqiqai autuqi viha [kia nai antuqa vai haikara ho varevara.]

²⁰ Koqe avu aato vataaka hampata vairava viva vikaqihairo koqe avu aatoma varaanaro. Kia koqe avu aato vataaka hampata vairava viva qoraiqama vuanaro.

²¹ Qora okara auti variaka vaivaro vo maara vo maaravano vika avataqiro vuanaro. Avuqavu ni variaka vaivaro [Kotiva] vika koqema nimitaira koqemake vaivara.

²² Koqe vaiintivano qutu viramanta vira vaintivara vira naintivara hampata viva i haikara varevara. Qora vaiintivano airairave monuve ruvaaqumakero vataira avuqavu ni variaka varevara.

²³ Vehi vaiinti naahoqihairo airi karavano qampiqaimanta qora vaiinti vika kara muara qantuke vare variara.

²⁴ Vaintivano kia nai vainti ruqutiharo ute-taiva, viva kia nai vaintiara antuqa arivaro vairo. Nai vaintiara muntuka vaivaro vaiva, viva vaakama vira utetakero vataanaro.

²⁵ Avuqavu ni variaka vika airi kara neha variamanta qora kaiqa vare variaka enena karara antuqa arimanta variara.

14

¹ Koqe avu aato vataa nahentivano koqema kero kaiqa vareharo nai vaati vaintivaraqaa raqiki vaira. Kia koqe avu aato vataa nahentivano nai vaati vaintivara qoraiqama kaimanta kia koqemake variara.

² Avuqavu aaraqaa ni vaiva viva Nora Kotira aatu qeteharo vira uva iriqiro vuanaro. Kia avuqavu aaraqaa ni variaka vika Nora Kotirara kia antuqa arimanta variara.

³ Kia koqe avu aato vataava hampi uva tiva taira kaara vo kiaka vira ruquti variara. Koqe avu aato vataaka tia uvava nai antua nimate vaira.

⁴ Vata korai purumakauva kia vairera, kara vate naavuraqi karavano kiama ho varianarove. Ho vata korai purumakauravano vairera, airi karavanoma naahoqi varianaro. (Vi uvara okara: Vaiinti nahenti kia kempukaiqamake naaho kaiqa varaivera, kia airi karavano vika naavuqi varianaro. Vika kia popoharaiti, koqemake naaho kaiqa varaivera, airi karavano vika naavuqi varianaro.)

⁵ Quqaa uva ti vai vaiintiva ko avuqaa vaiharo kia una uva tianaro. Una uva ti vai vaiintiva viva ko avuqaa vaiharo una uvaqaima tianaro.

⁶ Koqe avu aato vataakara naaraihama nimate variaka vika koqe avu aato varare tihavata, kiama rantake varevara. Vaiinti avu aatovano koqe iro vairera, viva vaakama vo okara vo okara kankomakero tavaanaro. ⁷ Are qora avu aato vataa vaiinti vira niarainiqama kera variane. Viva kiama ho ai koqe avu aato amianaro.

⁸ Koqe avu aato vataaka variavaro vika avu aatovano vika koqe aaraqaa ntite vi vaira. Kia koqe avu aato vataaka variavaro vika avu aatovano vika hampi aaraqaa ntite vi vaira.

⁹ Qora avu aato vataaka nái qora kaiqa auti variarara kia noraiqaake iriara. Koqe kaiqa vare variaka variavaro Kotiva vikara quahararo vairo.

¹⁰ Kia vovano ai muntutavano qoraiqinarave, ai muntutavano quahaainarave ho iri tavaanarove, are nenaqaima virara kankomakera irinarave.

¹¹ Qora vaiintivano nai naata vaintiaravata qoraiqamaviro taiqama vuanarove. Avuqavu ni vai vaiintiva nai naata vaintiaravata koqemakero variqiro vuanarove.

¹² Aara vovano vaimanta vokiaka vi aarara koqe aarave tivake viraqaa vi variavarovata, vi aarava viviro muntu qutu vuanaini taiqa vira.

¹³ Vaiintivano naarahiharo nai muntuka qoraiqinara kukeqa kairarovata, viva quahairava taiqa viraro vira muntuka qoraiqirava qaqima varianaro.

¹⁴ Qora kaiqa vare variaka vika nái qora kaiqa vare koqaara varaivaqe te huviqorave tirera. Koqe kaiqa vare variaka vika koqe koqaama varevara.

¹⁵ Vo haika vo haikara kia kankomakero iri tavai vaiintiva ekaa uvara quqaave tivaro, avu aato vataava kia paparuqamakero vi haikara quqaave tiraitiro, koqemakero irikerero taveharo nai kaiqa vare vaira.

¹⁶ Koqe avu aato vataava Nora Kotira aatu qeteharo qora kaiqa varaarorave tiro, kia vi

kaiqara vare vaira. Kia koqe avu aato vataava kia irikero taveharo kaiqa vararaitiro, paparuqama kero hampi kaiqa vare vaira.

¹⁷ Vaaka arara ite vai vaiintiva kia irikero autiraitiro, viva vaakama hampi kaiqa varaanaro. Koqemakero irikero auti vai vaiintiva viva qi-haaqama kero varianaro.

¹⁸ Kia avu aato vataaka hampi kaiqa varaqi viraqaahai kia koqe koqaa varevara. Koqe avu aato vataaka vika koqe kaiqa vareha koqe avu aato voqavatama varevara.

¹⁹ Qora kaiqa vare variaka vika avuqavu ni variaka vevaaraini vaiha vikara, Tinavuara mpo ike tiha kahaqama timitaate tivarave.

²⁰ Are vehi vaiintivano vairera, kia ai tontivata vaivara. Are airi airaira vaterava vairera, ai tontivata airima vaivara.

²¹ Are quahehara variataa irera, vehi vaiinti nahenti koqema nimitaane. Are vora iri qoraiqama amitairera, are Kotira uva raqama kenara.

²² Qora kaiqa varerara avu aato utuqi vi vaika variqi vi, raumpirimama vivara.

Koqe kaiqa varerara nai avu aato utuqi vi vaika vaimanta, vaiinti naqhenti vika uvara quqaave tivakeha, vikara muntuka vatevara.

²³ Ho are kempukaiqama kera kaiqa varairera, are koqe koqaama varenara. Are kia kaiqa vararaitira, uvaqai tihara vi kaiqara vararerave tirera, are vehi vaiinti qama vinara.

²⁴ Koqe avu aato vataaka variamanta vaiinti nahenti vika nora autu nimi variara.

Kia koqe avu aato vataaka variamanta vaiinti nahenti vikara hampi okara auti variakave ti variara.

²⁵ Vovano *ko* avuqaa kia una uva tiraitiro, quqaa uva tirava *ko* kahaqiraro *iasivano* kia rumpataa vaiintira arukaate tiraitiro, kuvantu kaate tianaro. Vaiintivano kia uva avuqavu tirera, vira una uva kaara rumpataa vaiintira arukevara.

²⁶ Nora Kotira aatu qeteharo vira vevaaraini vairava vairaro vira muntukavano paru iraro viva kia vo haikaravata qetaraitiro vairamanta, vira naata vaintivata koqemake vaivara.

²⁷ Ruvu namari koqera ne vaiva kia qutu viraitiro, qaqi variqiro vintema kero, Nora Kotira aatu qeteharo ni vairava qaqi variqiro viraro, qutira haikavano vaara vuitaarirava kia ho vira ravaaqavu kaanaro.

²⁸ Avuhainaava airi vaiinti nahentiqaa raqikirava vairaro vira autuvanovata nora autuma varianaro. Vira vevaaraini vaika kia airi vaivera, vira kempukavano taiqa vuanaro.

²⁹ Kia vaaka arara itai vaiintira avu aatovano koqe avu aatoma vairo. Vaaka arara itai vaiintiva naiqi hampi avu aato vaira qovaramake vaira.

³⁰ Muntuka paru irava vaiinti kahaqiraro vira vaatavano koqe iroma varianaro. Vovano ina haikarara muntuka nti vairava vaiinti vaata qoraiqama kaanaro.

³¹ Kotiva ekaa vaiinti nahenti autu kero vatairara tira, are vehi vaiinti nahentiqaa nora maara vatairera, are mintihara Kotirama qoraiqama amitenara. Are vehi vaiinti nahenti

koqema nimatehara vika kahaqirera, are mintihara Kotira autuma tuahera kenara.

³² Qora kaiqa vare variaka variavaro vi kaiqava nái qoraiqamake vaira. Avuqavu ni variaka qutire iha vika ʻKotira vataake vairaraʼ kempukaiqamake iri variara.

³³ Vo okara vo okara koqemakero rairakero iri vai vaiintira avu aatovano koqe iro vaira. Hampiqamakeha ni variakaqi kia koqe avu aatovano vaira.

³⁴ Avuqavu ni okarara avataqi ni variaka nái vata maata nora autuma amivara. Kotira uva raqake variaka nái qora kaiqa kaara nái vata maata kaurira haika amivara.

³⁵ Vira kaiqa vaiintivano koqemakero aato irikeharo kaiqa vara kairaro avuhainaa vaiintivano virara iriharo quahaanaro. Vira kaiqa vaiintivano qora kaiqa varainara kaara kaurira haika avuhainaara amiraro vira ararama itaanaro.

15

¹ Vovano ariara arara itairara are qihaaqama kera nai uva tiva amirera, vira arara itairava taiqa vuanaro. Are virara kempuka uva tirera, vira arara itairava voqavatama varianaro.

² Koqe avu aato vataaka uva ti variamanta vaiinti nahenti vika uva voqavata iriataa imanta variara. Kia avu aato vataaka noqihairo hampi uva vo uva vo uva govaraiqi vaira.

³ Nora Kotira avuvano vonaini vonaini ekaa haikavano govaraiqi vaira tave vaira. Viva qora kaiqa vare variakavata koqe kaiqa vare variakavata aitutuma kero tave vaira.

⁴ Koqe uva tirava qoraiqama viro vaina vaiintira kahaqiraro viva koqema viro varianaro. Una uva tirava vaiinti avu aato qoraiqama kairaro vira muntukavano qoraiqama vuanaro.

⁵ Kia avu aato vataava nai qova vira uteteharo tiaina uvara kia irianaro. Nai qora uva avataqiro vi vai vaiintiva koqe avu aato vataavama varianaro.

⁶ Avuqavu ni variaka naavuqi airi haika vaira. Qora kaiqa vare variaka vataa airairava nai qoraiqama nimite vaira.

⁷ Koqe avu aato vataaka homa vokiaka koqe avu aato nimivara. Kia koqe avu aato vataaka kia ho vora koqe avu aato amivara.

⁸ Noravano Kotiva avuqavu ni variaka vira aare varia uvarara quahe vaiharo, viva qora kaiqa vare variaka *ofaa* autu amite variarara kia antuqa arivaro vaira.

⁹ Noravano Kotiva qora okara auti variaka vare varia kaiqarara kia antuqa arivaro vaiharo, viva avuqavu okara auti variakara antuqa arivaro vaira.

¹⁰ Are avuqavu aaraqaa ninara qaqira kairera, vira kaara ai uteteha qorahaama ruqutu amitevara. Are kia qaqi kairamanta ai utetaivera, are qutuma vinara.

¹¹ Noravano Kotiva qutuaka varianaini kankomakero tave vairara ti, ho nantiakee tentanavu avu aatoqi vainara kukeqa kaaariraro viva kia tavaanaro?

¹² Koqe avu aatora naaraihama amite variaka vika kiama vovano vika utetainara irivara. Vika koqe avu aato vataakara kiama ireha koqe okara tinavu tiva timiate tivara.

13 Vira muntukaqihairo quahairera, vira viri-vanovata koqe iroma varianaro. Vira muntuka qoraiqirera, vira vaatavano maara ntairaro uaa viri aratero varianaro.

14 Koqe avu aato vataaka vo okara vo okara voqavata iri tavareka auti variamanta, kia avu aato vataaka vika hampi okarara voqavata antuqa arimanta variara.

15 Vehi variaka vika vo enta vo enta vukaari utiha nora maaraqi variqi vuamanta, muntukaqihairo koqe i vaimanta variaka „vika vehi variarara kia noraiqaake iriraiti,„ vika airi kara naaka quaheha variantemake vaivara.

16 Airi monu airaira vataakaqihai vokiaka variavaro vi haikara vataara kaara tirorira haikavanove, nora maaravano vikaqaa qovaraiqi vaira. Koqemama are kia airi haika vataraitira, Nora Kotira aatu qetehara variqira vinara.

17 Are mati koqera kia ariara antuqa vaika hampata nairera, virara kiama ai muntukaqihairo koqe ianaro. Are qaqi naaharaqai ariara muntuka vataaka hampata nairera, ai muntukaqihairo qihaaqianaro.

18 Vaaka arara ite vai vaiintiva vora arara rateqa kaivaro tirorira haikavano qovaraiqi vaira. Kia arara itaivaro qihaaqama kero uva ti vai vaiintiva tirorira haika taiqake vaira.

19 Popohara vaiintivano variqiro viraro auqu vai nimiriva aara kuvai kaintema kero, vo haika vo haikavano vira qoraiqama kaanaro.

Kia popoharaitiro, avuqavu okara avataqiro vi vai vaiintiva koqe aaraqaa viraro kia vo haikavanovata vira kuvai amitaanaro.

²⁰ Vira maaquvano koqe okara avataqiro virera, vira qova quaheharo varianaro. Vira maaquvano kia koqe okara avataraitiro, hampi nirera, viva nai nora kaurira haikama amianaro.

²¹ Kia avu aato vaika vika náí hampi okara autuarara quahe variara. Koqe avu aato vataaka vika avuqavu okara avataqi vivara.

²² Are kaiqa varareva ihara koqe avu aato ami uvara qoririma kairera, ai kaiqavano qoraigama vuanaro. Airivano koqe avu aato amira are avataqira virera, ai kaiqavano koqe iro varianaro.

²³ Are vo vaiintivano ti uvara irira, nai koqe uva tiva amirera, ai muntukaqihairo koqema ianaro. Vi entara vika ariara koqe uvama tiaro tivara.

²⁴ Koqe avu aato vataaka kia qutuaka vi varia aararaqaa otu viraiti, vika naaruvaini qaqi variqi virara iriha, mini vi varia aararaqaa oru vi variara.

²⁵ Noravano Kotiva náí mahuta ti variaka naavu rampai aqukeharo, tentoqa nahenti vata o ntuva taaraqaa haara ututaara vovano varaan-torave tiro, antua nimitaanaro.

²⁶ Qora kaiqa vare variaka náí avu aatoqi irite variarara Noravano Kotiva anomakero kia antuqa arivaro vaira. Viva koqe uva ti variarara quaheharo vaira.

²⁷ Qora okara autiharo una aaraqaa airi monu vare vai vaiintiva viva nai naavuqi variaka airi maarama nimianaro. Qutaru monuara kia antuqa vaiva, viva koqema kero qaqi variqiro vuanaro.

²⁸ Avuqavu okara avate vaiva viva kia paruqama kero vora nai uva tiva amiraitiro, viva

aato irikero, viraqaahairo uva tiva ami vaira. Qora kaiqa vare variaka vaaka nai noqihai qora uva ti variara.

²⁹ Noravano Kotiva koqe vaiinti nahenti vira aare varia uvara iriharo, viva qora kaiqa vare variaka uva kia iri vaira.

³⁰ Vo kiaka viriqihairo koqe iharo naaraihi vairera, ai muntukaqihairo koqe irarama vainara. Koqe vakaakavano ai vaata koqema amitaanaro.

³¹ Ai kahaqiharo utetaina uvara are irirera, vika ariara koqe avu aato vataavama vaivo tivara.

³² Vovano ai utetaina uvara qoririma kairera, are mintihara nenama nena qoraigama kenara. Are vi uvara avataqira virera, ai avu aatovano voqavatama koqe iro varianaro.

³³ Are Nora Kotira aatu getehara vairaro ai avu aatovano koqe iro varianaro. Are Kotira avuqaa nena vara muntuvikera vairera, viva naantiara ai nora autuma amianaro.

16

¹ Tenavu avu aato irikeha tiha, Naantiara minti mintima irerave tiararovata, Noravano Kotiva hove tirera, vi haikara homa autirara, kia hove tirera, kia ho autirara.

² Tenavu tiha, Tenavu avuqavuqamake ekaa okara auti vauro ti vaurarovata, Noravano Kotiva tinavu avu aatoqiraara tuantikero rairakero tave vaira.

³ Are ekaa nena autire ina haikara Nora Kotira kauquqi vatairaro viva ai kahaqiraro vi haikava koqe iro variarire.

⁴ Noravano Kotiva nai kaiqa varaaina okarara iriharo ekaa haika autukero vataira. Qora kaiqa vare variaka ekaara entaqa vahi autu vuata tiro, viva vikavata autukero vataira.

⁵ Nariaraqai noraiqaake iri variakara Nora Kotira kia antuqa arivaro vaira. Quqaama viva kiama vika qaqi kaira variqi vivara. Viva vika qoraiqamama nimitaanaro.

⁶ Kotirara antuqa ariraro virara kem-pukaiqama kero iriqiro vinara viva vira qora kaiqa varaina uvara nunkama amitaanaro. Nora Kotira aatu qeteharo ni vairava qora okara aatarama kaanaro.

⁷ Noravano Kotiva tavairaro vaiintivano vira aaraqaa koqemakero nirera, viva vi vaiintirara quahairaro viva nai navutaaka hampatavata maateraiqama kero varianaro.

⁸ Hauri are una kaiqa varehara airi airaira varakera vaterora. Koqemama are inaara haikaqai vatehara avuqavu okara avataqira vinara.

⁹ Are nena avu aato utihara te minti minti irerave tirarovata, Noravano Kotiva ariara nai tiva tai aararaqaa vuane ti vaira.

¹⁰ Kotiva avuhainaa vaiinti noraiqama kaivarora tiro, vi vaiintiva vira uva vaiinti nahenti tiva nimi vaira. Viva vaiinti nahenti uva avuqavu i entara avuqavuqama kero uva rahe vaira.

¹¹ Avuqavu rahe vai *sikerira*, virarama Nora Kotira antuqavano vairo. Viraqohai koqemake rairake vataate ti vaira.

12 Avuqavu okara avataqi vi vai *kamaaniva* kempuka vairara ti, vira avuhainauka kia qora okarara antuqa arimanta variara.

13 Avuhainaa vaiintivano quqaa uva ti variaka uva iriataa ivaro vaiharo vikara quaheharo vaira.

14 Avuhainaa vaiintivano vo vaiintiara arara itairera, viva vira aruma kaanaro. Virara iriharo koqe avu aato vataava avuhainaa vaiinti koqema amitairaro vira arara itairava humpama vuarire.

15 Avuhainaa vaiinti virivano koqe iro vairera, viva vaiinti vo kia arukaraitiro, qaqi kairaro variqiro vuanaro.

Avuhainava vira quahama amitaarirava koqe aaqu voqaarama varianaro.

16 Kia airi monu* varerara noraiqaakera iriraitira, koqe avu aato varenarara noraiqaakera iriqira vuana. Koqe avu aato vareva nora haikama vairo.

17 Avuqavu ni variaka qora kaiqa varaarorave ti, koqe aaraqaa vi variara. Ho raurihara variane. Are kia qutiraitira, qaqi variqi virerave tirera, kia qora aaraqaa nuane.

18 Nai autu tuaherairava variqiro viro, vuru qoraiqama vuanaro. Nariaraqai noraiqaakero irirava variqiro viro, vuru kaavu ntuanaro.

19 Hauri nai nutu tuaheraaka muara varate airairara aivata rairake amivora. Koqemama are kia airi airaira vataraitira, nena vara muntuviqama kera, vehi variaka hampata variqira vinara.

---

* **16:16:** Hiparu: *korivata silvaavata*

²⁰ Koqe uva maara avataqiro virava koqe iro varianaro. Nora Kotiraqaa muntuvi vairava viva nai muntukaqihairo quaheharo varianaro.

²¹ Koqe avu aato vataaka variamanta vaiinti nahenti vikara tiha, Vika koqemake vo okara vo okara rairake iri tave variakave, ti variara.

Qihaaqamake uva maara ti variaka variamanta vaiinti nahenti vika uva iriataa imanta variara.

²² Vo okara vo okara koqemake rairake tavaa okarava vaireva, ruvu namari koqera voqaarama vairo. Vi okarara avateka qaqi variqi vivara. Kia avu aato vataaka hampi okara auti variava nai qoraiqamake vaira.

²³ Koqe avu aato vataava hampi uva tiarorave tiro, nai noqaa koqemakero raqiki vaimanta vaiinti nahenti vira uva maara iriataa imanta variara.

²⁴ Koqe uvavano *hani* voqaarama vairo. Vi uvava voqavata hiakaa iharo vaiinti nahenti vaata kempukaiqama nimate vaira.

²⁵ Raurihara variane. Aara vovatama vaivo. Are vi aarara koqe aarave tirora. Vi aararaqaa ni variaka variqi vi, vuru qutuma vivarave.

²⁶ Kaiqa vaiintivano te karara narara variarorave tiro, viva kempukaiqamakero kaiqa vare vaira.

²⁷ Qora vaiinti vokiaka qoraiqama nimitareka vo aara vo aara rante variara. Ihavano tatoqa kaintemakero, vika uvavano qoraiqamake vaira.

²⁸ Qora okara auti vai vaiintiva tirorira haika govaramake vaira. Viti viri niharo tauvaqa vauraa uva ti vaira kaara tontiqamake variaka nai navutaiqi nai navutaiqi variara.

29 Voqamake vaiinti ntaihe variaka náí kena vaiinti qora aaraqaa kuntama muntuvi kaamanta vikavata qoraiqamavi variara.

30 Raurihara variane. Vovano nai kena vaiintira avu kirairera, viva qora kaiqa varareva iharoma mintianaro. Vaiintivano nai no qakiharó evaara uva tirera, viva qora okara autireva iharoma mintianaro.

31 Avuqavu niha konta naampaiqama vuaka variavaro vika erera kauhivano avuhainaa tovaqa voqaara vaira.

32 Koqemama are kia airi kempuka varenarara noraiqaakera iriraitira, muntuka qihaaqamakera vainarara noraiqaakera iriqira vuana.

Koqemama are kia iqoka aatarakera vo vatuka vo vatukaqaa raqikinarara noraiqaakera iriraitira, are nenaqaa koqemakera raqikinarara noraiqaakera iriqira vuana. Vi haikava nora haikama vairo.

33 Tenavu vi kaiqara vi kaiqara vararerave tiarirarovata, Noravano Kotiva hove tirera, homa vi kaiqara varaainara, kia hove tirera, kia ho varaainara.

17

1 Are raqi tirorika hampata vaihara nora kara koqe kara nehara vairera, vira kiama koqe ianaro. Are qihaaqama kera vaihara qaqi qumina kara nehara vairera, vira koqema ianaro.

2 Vira maquvano qora okara autukero nai qora kaurira haika amirera, vira qova nai kaiqa vaiinti koqe avu aato vataarara are ti maqu vatuka varera ekaa ti kaiqaqaa raqikiane tianaro.

Viva qutu viraro vira maaqunavu náí qora on-aana varentemakero vira kaiqa vaiintivanovata varaanaro.

³ Vaiintivano ihaqohairo *korive silvaave* un-takero avatamakero tave vaira. Noravano Kotiva tinavu avu aato muntukaqi avatamakero tave vaira.

⁴ Qora kaiqa vare variaka náí kenauka qora kaiqa varareka tia uvara iri variara. Una uva ti variaka vika náí kenauka una uva tiara aato vateha iri variara.

⁵ Kotiva ekaa vaiinti nahenti autu kero vatairara tira, are vehi vaiinti nahentiara qora uva tirera, are mintihara Kotirama qoraiqama amitenara.

Are vovano qoraiqama viro vainara tavera naaraihama amitehara quahairera, Kotiva ninavata qoraiqama amitaanaro.

⁶ Konta naampai náí naintivara taveha vikara quaheha tinavu naintivara koqekave ti variara. Vainti vikavata náí noka qokara quaheha tinavu noka qoka koqekave ti variara.

⁷ Kia Kotirara noraiqaakero iri vai vaiintiva koqe uva maara vaiinti nahenti tiva nimirera, vi okarava kiama avuqavu ianaro. Qaiqaa, nora autu vataara noqihairo una uva qovaraiqirera, vira anomakero kia koqe ianaro.

⁸ Vokiaka tiha, Qutaru monuvano vaireva, hepi haika voqaarama vaivo. Tenavu qutaru monu nimiari vika homa tinavu antuqa vainara vo haika vo haika autu timitevarave ti variara.

⁹ Are nena hana vaiintivano ai qoraiqama amitainara tauru amitairera, viva ariara antuqa

ariroma varianaro. Are vira uva qaqi iri amitairera, viva kiama ariara ti tontivano vaivo tianaro.

¹⁰ Are avu aato vataa vaiinti vohaa tataa atihara utetairera, viva vaakama ai uva iriro avataanaro. Are kia avu aato vataa vaiinti 100 tataa ruqutihara utetairera, viva qaqiqaima qora okara autuqiro vuanaro.

¹¹ Qora kaiqa vare variaka vika kia [Kotira] vevaaraini vaireka auti variara kaara [Kotiva] vaiinti vo varakairaro viva kia vika aqurihama nimitaraitiro, qoraiqama nimitaanaro.

¹² Are *bea* naati muara vare vivara vira nora aaraini ranta kairera, vira nova ai qoraiqama amitaainarara mpo ikema tirara.

Kia koqe avu aato vataava nai hampi kaiqa vare vaina entara are vira ranta kairera, te viva ai qoraiqama amitaanarara anomake mpo ike tirarave.

¹³ Vovano ai koqe okara autu amitairara are vira nai qora okara autu amitairera, qora okaravano aivata ai naavuqi vaikavata qoraiqama nimitauro vuanaro.

¹⁴ Vaiintivano tirorira uva vara govarama kaiva vaireva, namari tintataara inaaraiqa tomavira voqaarama vairo. Kia vaaka tomavira tinta tairera, namarivano noraiqama kero tuvuanaro. Virara iriha vaakama tirori uvara qioqama kaate.

¹⁵ Noravano Kotiva taara okara maatantara kiama antuqa arivo:

[1.] *Ko* rairakeha qora kaiqa varai vaiintira kuvantu amitaarave.

[2.] Qumina vaiintiqa uva vateha vira karapuhiqama kaarave.

16 Kia koqe avu aato vataava koqe avu aato kia varareva autirara, are qumina nena monu vira *sikuruara* koqaa irora.

17 Tinavu tonti koqeka vika ekaa entama tinavuara antuqa arirama vaivara. Maara vaina entara tinavu qata vakaa aura nakaa tinavu ka-haqama timitekama vaivara.

18 Kia avu aato vataava nai kena vaiintivano voraqihairo viqatainarara tiharo, Are kia vira nai amirera, tema vira amirerave tianaro.

19 Tirorira haikara antuqa ari vaiva viva qora okarara antuqa arivaro vaira. Nai mahuta ti vaiva viva qora okarama naiqaa qovarama kaanaro.

20 Vaiintivano qora avu aato utuqiro virava kيامa koqemakero varianaro. Nai noqihairo qora uva ti vairava viva qoraiqama viro varianaro.

21 Vira maaquvano hampi kaiqa varairera, vira qora muntukavano qoraiqiraro varianaro. Viva hampi kaiqa varainara kaara vira qora muntukaqihairo kia koqe ianaro.

22 Muntukaqihairo quahaiva *marasinavano* ai koqema amitaintema kero, ai kahaqianaro. Muntuka qoraiqiva ai avu aato namaqiro viro vuru ai aruma kaanaro.

23 Qora *iasivano* kukeqa keharo qutaru monu varero kia avuqavuqama kero *ko* rahe vaira.

24 Koqe aato vataava viva koqe okara autu-ainara tavamaqiro viharo vira avataqiro vi vaira. Qora avu aato vataava hampi okara, vo okara vo okara avataqiro vi vaira.

25 Vira maaquvano hampi okara avataqiro virera, viva nai qora muntuka qoraiqama amitairaro, vira nora muntukavanovata voqamakero qoraiqianaro.

26 Kia viraqaa uva vai vaiintira qumina virara ko koqaa iane tivora. Qiata vaiinti avuqavuqamake nai kaiqa varera kaara qumina vika ntaihevora.

27 Koqe avu aato vaiva kia arara itairaro qihaaqama kero varianaro. Vo okara vo okara kankoma kero iri tave vaiva kiama airi uva tianaro.

28 Mintiraro kia avu aato vataava kia uva tiraitiro evaara vairera, vika viraravata koqe avu aato vataa vaiintivema tivara.

18

1 Kia vo vaiinti tonti qireva autiharo nariaraa kanta vai vaiintiva viva nariaraqai noraiqama kero iri vai vaiintivama vairo. Viva vokiaka koqe uva tiva terara kia antuqa ariraro varianaro.

2 Kia avu aato vataava vaiharo viva koqe avu aato varaainarara kia noraiqaakero iriraitiro, viva nai hampi uva iritaira virara quaheharo vaiinti nahenti tiva nimi vaira.

3 Are qora kaiqa varairera, vaiinti nahenti ariara qora vaiintive tivaro ai autuvanovata vatainiqama virara are kaurira haikama vare-nara.

4 «Koqe» avu aato vataava ti vai uvava vaireva, aruvuqihairo koqe ruvu namari tuvi vaira voqaarama vairo. «Vi namarira nairava qaqi variqiro vuanaro.»

⁵ Hauri *iasivano* qora okara autina vaiintira quahama amiteharo, qumina vaiintiqaqaa uva vataantora.

⁶ Kia avu aato vataava ti vai uvava tirorira haika qovarama kaimanta vira kaara vira ruqutireka auti variara.

⁷ Kia avu aato vataava tina uvava naima qoraiqama amitaanaro. Vaara vuitaaraqaa aru vintema kero, vira uvavano nai ravaaqavu kaanaro.

⁸ Vo vaiintiara tauvaqa vauraa uva tira vaiinti nahenti quahake iri variara. Hiakaa i karara vaaka nampiqama kaantemake, vika vi uvara irireka auti variara.

⁹ Popohara vaiintivanovata, vora airaira rakavu raakavumake vai vaiintivavata, vitanta vohaa qaramake vaiha qata vakaatanta voqaara variara.

¹⁰ Noravano Kotiva vaireva, kempuka naavu voqaara vaira. Avuqavu ni variaka kante oru vi naavuraqi koqemake variara.

¹¹ Vokiaka nái airi monu airaira vataaraqaa muntuvi variara. Vika tiha, Vaantaavuravano tinavu antua timitaintema kero, vi haikava tinavu antua timite vaivo, ti variara.

¹² Nai autuqai tuahere vairava variqiro viro, qoraiqama vuanaro. Are avuni kia nena vara muntuviqama kairera, naantiara are kiama nora autu varenara.

¹³ Are avuni aato vatera koqema kera uva irira, nai tiva amiane. Are paparuqamakera uva tirera, are kaurira haikama varenara.

¹⁴ Vaiintivano rovara varero tiharo, Te homa rovara aatarake koqema virerave tira uvava vira kahaqiraro viva koqema vuanaro. Oho, ti

muntukavano voqamakero qoraiqimanta vauro tira uvava vira qoraiqama kairaro viva qutu vuanaro.

¹⁵ Avu aato vataaka vika qaiqaa vo okara vo okara iri tavareka auti variara. Vika vovano uva tiva nimiainarara aato vateha variara.

¹⁶ Are nora vaiinti hampata uva tirera ihara vo haika vira aminara varera viraro viva ai qaqi kairara vira tavaane.

¹⁷ Vo vaiintivano naane *koqaa* vaiharo nai autu ntuaina uvara tirara irira, hauri are vira uvara quqaa uvave tirora. Are vairaro vovanovata ani nai uva tirara irira, viraqaahaira homa are vitanta uva rairakenara.

¹⁸ Ho ne nora vaiinti taaraqanta uva iriha kia ho avuqavuqivera, *nesatu* ariha vo vaiinti kaama taivaro vira uvavano vora aatara kaarire.

¹⁹ Are nena qata vakaara vo haika kaara qoraiqama amitairera, are vukaari utihara qaiqaa vira qata vakaqama kenara.

Kempuka vaantaavura vukaari utiha ravanti-aqa kaantemakera, are voqavata vukaari utihara vira vitenarave.

Qentiqaa *aini* nora vuvataava vaiinti antua kaintema kero, tirorira uvavano koqemake variatanta rairake vaira.

²⁰ Karavano vaiinti auha mpiqa amitaintema kero, are koqe uva tirava ai muntuka koqema amitaanaro.

²¹ Vaiintivano ti vai uvava homa vo vaiinti arukero, vo vaiinti qaqi kaanaro. Vaiintivano koqemakero irikero tira uvara antuqa harirava koqemakero variqiro vuanaro.

²² Are nahenti vo varairera, vira nai koqe haikama varenara. Are mintiraro Noravano Kotiva ariara quaheharo ai koqema amitaanaro.

²³ Vehi vaiintivano qihaaqamakero airi monu vataa vaiintiara ti kahaqiane tivarovata, vi vaiintiva kia nai qihaaqamakero tiva amiraitiro, kia koqe uvaqohairo vira nai tiva ami vaira.

²⁴ Ai tonti vokika kia ai kahaqiraiti, ai qoraiqama amitevara. Ai tonti taruva ai qata vakaukavata naatarakero viva koqemakero ai kahaqianaro.

19

¹ Kia avu aato vataaka kia avuqavu i uvara tiraiti, hampi uva ti variantema kera, arevata mintirora. Koqemama are vehi vaihara quqaa uva tivaqira vuana.

² Are vo kaiqa varena okarara kia kankomakera iriraitira, paparuqihara vi kaiqara varairera, vira kiama koqe ianaro.

Are paparuqama kera vi kaiqara varaterava hampiqama vuanaro.

³ Vokiaka hampi kaiqa vareha náivano náí qoraiqama keha qumina Nora Kotirara arara íte vaimanta variara.

⁴ Airi monu airaira vataaka variamanta airi vaiinti vika tontiqi variara. Vehi variaka variamanta vika tonti vika qaqirake vuara.

⁵ Are *ko* avuqaa vo vaiintiara una uva tirera, are ruqemakera vina aarava kia vairamanta ai ruqutivara.

⁶ Autu vatauka vika quahama nimitaate ti, airi vaiinti vikara uqerara uva ti variara.

Vo haika vo haika parumakero nimi vai vai-intira airi vaiinti nahenti vira tontiqireka auti variara.

⁷ Vehi vaiintivano vaimanta vira navunaaka viva vainaini kia vuataa imanta variara. Viva vukaari utiharo vokiaka tontiqireva auti vaimantavata, vika kia variara.

⁸ Koqe avu aato varareva auti vairava viva nai vira kahaqianaro. Koqe okara virara koqe haikave ti vairava koqema kero variqiro vuanaro.

⁹ Are *ko* avuqaa vo vaiintiaru una uva tirera, are ruqemakera vina aarava kia vairara are qoraiqama vinara.

¹⁰ Kia avu aato vataava airi airaira vatero koqe naavuqi variqiro virera, vira kiama koqe ianaro. Kaiqa vaiintivano nai nora vaiintiqaa raqikirera, vira anomakero nai kiama koqe ianaro.

¹¹ Koqe avu aato vataaka kia vaaka aara itaimanta variara. Are vovano ai qoraiqama amitainarara kia noraiqaakera irirera, vaiinti nahenti ai nora autuma amivara.

¹² Avuhainaa vaiinti arara ite vaiva vaireva, *raionivano* aantau arukareva noraiqaakero uva tira voqaarama vairo.

Viva vaiinti quahama amite vaiva vaireva, varavuvano ukau qaraakaiqama kaira voqaarama vairo.

¹³ Vira maaquvano hampi kaiqa varainara kaara nai qora qoraiqama kaanaro.

Vira naatavano enena tirorira uva tivagiro vi vaiva vaireva, tirintuqavano naavuqi nti vaira voqaarama vairo.

14 Vira noka qoka naavuve airi airairave nái vainti ho amivarovata, Noravano Kotivaqai vira koqe nahenti amianaro.

15 Popohara vaiintivauvo, aavata vaitatera variqira vuane. Are mintiraro ai kara kia vairara are narara vainarave.

16 Are Kotira uva maara avataqira virera, are vukaiqama kera variqira vinarave. Are vira uvara qumina uvave tirera, are qutuma vinarave.

17 Are vehi variaka aaqurihama nimatehara vika vo haika nimirera, are mintihara Nora Kotiraqi vi haikara viqama tenara. Viva virara iriharo ai koqe koqaama amianaro.

18 Ai maquvano vaintika vaina entara vira utetaane. Are kia mintiraitira, vira qaqi kairaro qora kaiqa varaqiro viro anomakero qoraiqama virera, vira ai nina okarama varianaro.

19 Qaqi kairaro vaaka arara ite vairava nai qora koqaa varaarire. Are vira kahaqirera, are mintiraro viva qaiqaa qaiqaavata ariara ti kahaqianarove tianaro.

20 Vokika ai koqe avu aato amirave, koqe uva maara amirave, are avataqira virera, ai avu aatovano koqema vuanaro.

21 Vaiintivano tiharo, Kaiqe te minti minti irerave tirarovata, Noravano Kotiva tirai uvavaqai aru vuanaro.

22 Vokiaka koqema nimate vai vaiintira virara vaiinti nahenti quahe variara.

Are vehi vaihara *ko* avuqaa kia una uva tirera, vira nai koqe iroma varianaro. Are una uva tihara *ko* aatara kairera, vira kiana koqe ianaro.

23 Are Nora Kotira aatu qetehara vira uva iriqira virera, are vukaiqama kera qaqi variqira viraro kia maaravano ariqaa qovaraiqianaro.

24 Anomakero popohe vai vaiintiva nai kauqu kara tanuqi vatero, kia viraqihairo kara varakero vuru nai noqi vataira.

25 Are koqe okarara naaraihina vaiintira tunaaraqohaira ruqutirera, vo haika vo haikara kia kankomake iri taveka vira tave, vikavata koqe avu aato varevara.

Are avu aato vataaka utetairera, vika avu aatovano voqavatama koqe iro varianaro.

26 Nai qora kia koqe okara autu amitero, naavuqihairo nai nora atitama kai vaiintiva anomakero kaurira haika naiqaa vatero.

27 Ti maaquo, are koqe uva maara kia qaiqaa iriataa irera, are mintihara vaakama ekaa koqe okara tauvaqa utu amitenara.

28 Vaiintivano *ko* avuqaa una uva ti vaira kaara *iasivano* kia avuqavuqamakero uva rahe vaira.

Hiakaa i karara nampiqama kaantemake, qora kaiqa vare variaka nai qora kaiqa varerara quahe variara.

29 Koqe okarara naaraihama amiteka vika ntaihevara. Kaavuqohai raqaaqaa hampi kaiqa vare vaika ntaihevara.

20

1 Iha namari airi ne variaka vueraiqamavi hampi uva tiha raqireka auti variara. Avu aato vataava tiharo, Hauri te iha namari airi neha vueraiqaa vuarorave tiro, kia airi ne vaira.

2 Avuhainaa vaiinti arara ite vaiva vaireva, *raionivano* noraiqaakero uva tira voqaarama

vairo. Are vo okara autinara kaara avuhainaara arara itairera, viva ai aruma kaanaro.

³ Kia avu aato vataaka vaakama raqi tirorira haika qovarama kevara. Raqi tirorira haika tauvaqa utu amite vai vaiintira nora autuma amivara.

⁴ Popohara vaiintivano kara uti entara kia nai kaiqa kora kero kara utira kaara viva kara qanti entara kia vo karavata qantu varaanaro.

⁵ Vaiintivano nai avu aatoqihairo iri vai okarava vaireva, varuvavano veva muntukara vaira voqaarama vairo.

Varuvaqihairo mpaqi vaari kaantema kero, avu aato vataava vovano vi uvara homa qovarama kero varaanaro.

⁶ Airi vaiinti tiha, Tenavu ai tontima vauro tiavarovata, vikaqihairo nai tavave quqaa vira tonti taruva vaivo? Vaiintivano vukaari utiharo tonti tarura rantake vaira.

⁷ Vika qova kia una uva tiraitiro, avuqavu okara avatairera, vira vaintivara koqemake vaivara.

⁸ Avuhainaa vaiintivano *ko* rahe vai entara viva vaaka vika avu aatoqi una uva tireka iritaara viraagamakero taveru avuqavu i vaira.

⁹ Kia vovano ho tiharo, Ti avu aatoqi kia qora okara voqavanovata vaivo. Te qora kaiqa varauna uvara nunka taiqake takuquvi vauro, tianaro.

¹⁰ *Sikeriqaa* hirite hampiqamake rairake nimirave, hampiqamake vo haika avatamake nimirave, Noravano Kotiva mintia okarara kia antuqa arivaro vaira.

¹¹ Are vainti haika auti okarara tavehara vikara homa koqe vaintive qora vaintive tinara. Vohaa qaramakera are noruqaaka auti okararavata tavehara rairakenara.

¹² Noravano Kotiva tinavuara uva iriate tiro aato autukero vatero, ekaa haika tavaate tiro avuvata autukero vataira.

¹³ Are ekaa enta vaitareva auti vairera, are vehiqama vinara. Are avu rampaikera himpira kaiqa varairaro airi kara variarire.

¹⁴ Vaiintivano vo haika koqaa ireva tiharo, Maa qora haikave. Te inaara monu ai ami vira vararerave, tivakero varero vuru nai kenauka numiqeharo tiharo, Ho tavaate. Te inaara monu aquke koqe haika maa varauro, tianaro.

¹⁵ Korivata, vo ori vo ori koqe ori vaivarovata, koqe avu aato vataava ti vai uvava koqe haika tarurama vairo.

¹⁶ Vovano *dinauqama* kero airaira varareva irara hauri are tihara, Are kia *dinau* varenara vira nai amirera, tenta una haikara vira amirerave, tirora. Are minti tiraro naantiara airaira gova are iana haikara varairera, te ariara huviqorave tirara.

¹⁷ Are una aaraqaaahaira kara varairera, avuni vi karava hiakaa irarovata, naantiara vi karava nuqa voqaara ai noqi varianaro.

¹⁸ Are vo kaiqa varareva ihara avuni vorara koqe avu aato timiane tivakera, vi kaiqara varaane.

Kia paparuqihara iqoka raqiraitira, avuni vokikara koqe avu aato timiate tivakera iqoka raquane.

¹⁹ Ekaa uva viti viri tiya nimi vaiva vaakama are evaara vira tiva amina uvara voravata tiva

amianaro. Virara iriharama airi uva ti vai vaiintiva vainaini kia vuane.

²⁰ Nai noka qokara vaaquqama vuate tira vaiintiva, ovavano konkiraqi qimpa vintemakero, qutu vuanaro.

²¹ Vaiintivano vira noka qoka qaqi vai entara vitanta i haikara vaaka raqiakero varairera, naantiara vitini vi haikava kiama vira koqema amitaanaro.

²² Kia tihara, Viva ti qoraiqama timitaira kaara naivata mintima amitarerave tiane. Nora Kotira veka vairaro viva ai avuqavuma amitaarire.

²³ *Sikeriqaa* hirite hampiqamake rairake nimirave, hampiqamake maara avatamake nimirave, vi okarara Noravano Kotiva kia antuqa arivaro vaira.

²⁴ Tenavu maa vataraqaa variqi viha Noravano Kotiva kaama tai aararaqaa vuainarara ti, tenavu vi aararaqaa viha nana nana haikavano tinavuqaa qovaraiqiainarara kia kankomake irunara.

²⁵ Kia paparuqama kera kauqu aiqiqaa aqu kera tihara, Te maa haikara Kotira kaama amitarerave tiane. Hauri are naantiara tihara, Te kia minti tiataarave, tirora.

²⁶ Avuhainaava koqe avu aato vataava qora kaiqa vare vaika rantakero, vika kia aaqurihama nimitaraitiro ntaihaanaro.

²⁷ Ovavano ataa intemakero, Noravano Kotiva tenavu avu aatoqi iritaunara qovaramake vaira.

²⁸ Avuhainaava vaiintiarā muntuka vate okararave aaqurihama nimate okararave avataqiro virera, viva vukaiqamakero raqikiqiro vuanaro.

²⁹ Qaraaka vaiinti kempuka voqavata vairara vaiinti nahenti quahe vaihavata, vika erera kauhi vataaka koqe avu aato vataara iriha nora autu nimi variara.

³⁰ Are qora okara autina vaiintira ruqutihara utetairera, are mintihara vira avu aato koqema kairaro viva vi okarara qaqirakero koqe okara avataqiro vuanaro.

21

¹ Vaiintivano nai antuqaqaa namari toruqu kaintema kero, Noravano Kotiva avuhainaa vaiinti avu aato kahaqiharo aiqi uti vaivaro viva vira antuqa avataqiro vi vaira.

² Tenavu tiha, Tenavu avuqavuqamake ekaa okara auti vauro ti vaurarovata, Noravano Kotiva tinavu avu aatoqiraara ekaa tuantikero rairakero tave vaira.

³ Tenavu koqe okarave avuqavu okarave avataqi vuariraro Noravano Kotiva virara quahaanaro. Vi okarava avuni vaivaro Kotira *ofaa* iha quara amite variava vira naantiaraini vaira.

⁴ Nai hana vaiinti taveharo qumina vaiintive ti vai avurave, nariaraqai noraiqaake iri vai avu aatorave, vi haikara vataaka qora kaiqa vare variara.

⁵ Avuni koqemake irikeha kempukaiqamake kaiqa vareka vaivaro vika kara airima varianaro. Kawai kavaima keha kaiqa vare variaka vika vehiqama vivara.

⁶ Una aaraqaaahairo airi airaira varatairava paari tuqema vintemakero, vahuqa variro taiqa

vuanaro. Vi airairava ai vita varero qutu vuaka varianaini muntu kaanaro.

⁷ Qora okara auti variaka vika kia avuqavu okara autuataa imanta náí kena vaiinti ntaihe varia okarava náivata rarau varero muntu aru taiqa kaanaro.

⁸ Hampi kaiqa vare variaka kia avuqavu aaraqaa ni variara. Kia uvavata vikaqaa vaika avuqavu okara avataqi vi variara.

⁹ Vira naatavano enena nai vaati atiharo tirori vairera, vira kiama koqe ianaro. Koqemama vira vaativano nai naavu koqera qaqi kero, haraara naavuqi oru varianaro.

¹⁰ Qora vaiinti vika qora okara autuataa imanta variara. Vika náí kenauka kia aaqurihama nimate variara.

¹¹ Are koqe okarara naaraihina vaiintira ruqutirera, vo haika vo haikara kia kankomake iri taveka vira tave, vikavata koqe avu aato varevara.

Are avu aato vataaka koqe uva maara tiva nimiraro vika avu aatovano voqavatama koqe iro varianaro.

¹² [Kotiva] avuqavu okaraqai auti vaiva viva qora okara autuaka náí naavuqi vaiha auti variara tave vaira. Viva minti variaka vehi autu taiqa kaanaro.

¹³ Are vehi variaka ai aare uvara kia iriataa irara nena aato tinta tairera, ho naantiara are vokikara ti kahaqiate tiramanta vika kiama ai uva irivara.

¹⁴ Vaiinti vovano ariara arara itairera, are vo haika vira evaara amiraro vira arara itairava humpama vuanaro.

¹⁵ *Iasivano* uva avuqavuqama kero rairakero tirera, koqe vaiinti nahenti virara quahevara. Qora okara auti vaika kia virara quaharaiti qetevara.

¹⁶ Vaiintivano koqe avu aato vare aarara qaqira kairera, qutu vuaka varia vatukava vira vekama varianaro.

¹⁷ Nai quahaainaraqai noraiqaakero iri vairava vehiqama vuanaro.

Iha namariarave koqe kararave antuqa arirava vairaro vira monu airaira kia airi varianaro.

¹⁸ Qora okara auti variaka avuqavu ni variakaqaa maara vateva viva náiqama qovaraiqianaro.

Avuqavu ni variaka kia qoraiqama viraiti ho vaimanta, vikaqaa muntuvi vaikavata kia qoraiqama vivara.

¹⁹ Vira naatavano enena nuntu nauntu tiharo tirorira uva tirera, vira kiama koqe ianaro.

Koqemama vira vaativano qaqirakero oru aahara vataini varianaro.

²⁰ Koqe avu aato vataaka naavuqi koqe karave koqe vahaverave ruvaqumake vataava vaira. Kia avu aato vataaka ná ia haikara vaaka namake variara.

²¹ Are nena kenaukara muntuka vatehara avuqavu okara vika autu nimitaqira virera, are vukaiqamakera variqira viraro ai kaiqavano koqe iro vairamanta vaiinti nahenti koqe autuvata ai nimivara.

²² Navutaaka airitahaa vatuka voqi vaivarovata, koqe avu aato vataa vaiinti vohaiqavano homa vika naatara kaanaro. Kempuka vaantaavura vaivo tiravata, viva homa ravantiaqa kaanaro.

²³ Kia paparuqama kero uva tiraitiro, nai noqaa koqemakero raqikirava kiana tirorira haika qovarama kaanaro.

²⁴ Koqe okara naaraihama amite variaka vika kia vo kiakara noraiqaake iriraiti, nariaraqai iriha, nai nutuqai tuahere variara.

²⁵ Popohara vaiintivano airaira varaataa ivarovata viva kia nai kauquqohairo kaiqa varareva auti vaira. Mintiraro vi haikarara irira antuqava nai vira aruma kaanaro.

²⁶ Popohara vaiintivano ekaa enta vo haika vo haika varaainarara avu aato uti vaimanta, avuqavu ni variaka parumakeha nai airaira viti viri nimi variara.

²⁷ Noravano Kotiva qora okara auti variaka *ofaara* kia antuqa arivaro vaira.

Vaiintivano qora kaiqa varaainarara iriharo Kotira *ofaa* autu amitairera, Kotiva vira anomakero nunurama amitaanaro.

²⁸ *Ko* avuqaa una uva tina vaiintiva qutuma vuanaro. Quqaa uva tina vaiintira vira qaqi kaivaro varianaro.

²⁹ Vo kiaka tinavuara koqe vaiintive tiate ti, qora kaiqa vare variaka vaiinti nahenti nivuqaa unaqaraiqama keha koqe kaiqa vare variara.

Avuqavu ni variaka kaiqavano koqemake variarire ti, aato irikeha nai kaiqa vare variara.

³⁰ Noravano Kotiva vo kaiqa varareva irera, kia ho vovano vira kuvai kaanaro.

Vaiinti koqe avu aatovanove, vo haika vo haika kankomake iri tavevave, nana nana okara avat-evave, vi haikava vi haikava kia ho Noravano Kotiva varareva ina kaiqara kuvai kaanaro.

³¹ Ne iqoka raqireka airi ohi qeramate entara ne kia ho ohi kempukaqohai navutaaka naatara kevara. Ne Nora Kotira kempukaqohai homa iqoka aatara kevara.

22

¹ Kia airi airaira varenarara noraiqaa kera iriraitira, vaiinti nahenti ai nora autu amirara noraiqaakera iriane. *Korive silvaave* koqe ori vaivarovata, koqe autuvano avuni nora haikama vairo.

² Airi airaira vataakavata vehi vaiinti nahenti-vata Noravano Kotiva autukero vataikama variara.

³ Koqe avu aato vataaka vo haikavano vika qoraiqama nimitaainara taveha, vira aatu kukeqavi variara. Kia kankomake vo okara vo okara iri tavaaka vi haikara tavehavata, qaqi vi haikava vainaini oru vivi, qoraiqamavi variara.

⁴ Are nena vara muntuvi vatainiqama kera Nora Kotira aatu qetehara variqira virera, are airi airaira vatera nora autuvata varera koqemakera variqira vinara.

⁵ Qora kaiqa vare variaka ni varia aararaqaa airi haikavano vaiinti qoraiqama nimitaarirava vairo. Are koqema kera variataa irera, kia vi aararaqaa vuane.

⁶ Are nena vaintiru koqemakero nuaina okarara umiqairaro viva noruqamaviro vi okarara avataqiro vuarire.

⁷ Airi monu vataaka vehi vaiinti nahenti raqiki variara. Are voraqihaira *dinau* varairera, are vi vaiintira qumina kaiqa vaiinti voqaarama vainara.

8 Vaiintivano qora kuvukanaa ututaiva qora karaqai qantintema kera, are vokika qora okara autu nimitairera, vi haikava ai ninaqaavata qovaraqirara are kia ho qaiqaavata vika qoraiqama nimitenara.

9 Are parumakera nena kara vehi variaka nimitane. Are mintiraro Kotiva ai koqema amitaanaro.

10 Nariaraqai noraiqaakero iriharo vo kiakara naaraihama nimate vai vaiintira vara qaqini kaivaro tirorira uvave qora uvave taiqa vuarire.

11 Avuqavu okarara muntuka vateharo koqe uvaqai ti vai vaiintiva vairaro avuhainaava vira tontiqama kaanaro.

12 Noravano Kotiva koqe avu aato vo qara vo qara iraqaa koqema kero raqikiharo, viva una ti variaka uvara kia quqaa uvave tivakeharo vika uva qaqini varake vaira.

13 Popohara vaiintivano tiharo, Te vahaaqaini vuariraro *raionivano* ti harukaantorave. Hauri te aaraini vuariraro vo vaiintivano ti haru kaantorave, tivakeharo *naavuqi* vaira.

14 Vora vaatintiro ni vai nahentira uqerara uvavano vaireva, hiqainti voqaarama vairo. Nora Kotira arara ite vaiva vi vaiintiraqaa vairaro viva viraqi hiqintuanaro.

15 Vainti naati avu aatoqi airi hampi kaiqa vareva vaimanta, vika noka qoka nai vaintaira ruqutiha utetaivera, vika vi okarara qaqirama kevara.

16 Vaiintivano vehi variaka qoraiqama nimitero vika ia haikara vare vaivavata, vaiintivano airi airaira vataaka vo haika vo haika

nimi vaivavata, vitanta náitantavata vehiqama vivara.

¹⁷ Koqe avu aato vataaka uva tira koqemakera irihara variiane. Are nena aato ti timira te tiaina uvara koqema kera avu aato utukera varaane.

¹⁸ Ho vi uvava ai avu aatoqi vairera, are homa vo vaiintivata vi uvara tiva amiraro ai muntukaqihairo koqe iarire.

¹⁹ Are Nora Kotiraqaa muntuvira variiane ti, te vate vi uvara ai tiva amirera.

²⁰ Te 30 uvanavu qara ntuva taunara. Vi uvava ai koqe avu aato amirara are kankomakera vo okara vo okara iri tavenara.

²¹ Are vi uvara irira, are quqaa uva okara kankoma kera irinara. Mintiramanta vokika quqaa okarara ai iraverira, are homa vika vutukera tiva nimirara.

-1-

²² Kia vehi variakara qumina vaiinti nahentiqai variavo tivakehara, vika i haikara varaane. Vika ko avuqaa vaivara are kia vika ti uvarara qumina uvave tiane.

²³ Noravano Kotiva naivano vika auta ntuanaro. Vika i haikara muara vareka viva vika qoraiqama nimitelaro vika i haikara varaanaro.

-2-

²⁴ Vaaka arara ite vaina vaiintira kia ton-tiqiane. Inaara arara itaina vaiintira hampata kia variqira vuane. ²⁵ Hauri are mintiraro vira qora okaravano aivata ravaaqavu kairara qoraiqama virora.

-3-

²⁶ Ho vo vaiintivano vo vaiintiqihairo viqa tairera, are kiana qumina nena kauqu aiqiqaa aqu

kehara tihara, Viva kia vi monura koqaama kairera, te vira koqaama karerave tiane.

²⁷ Are minti tivatera kia vira vaaka amirera, vika ekaa are ina haikara ani vareha ai taintavata varevarave.

-4-

²⁸ Haaru ai kaivaqaukavara nái vataqaa o ntuva tera kiama nkaqu vuruvi arataane.

-5-

²⁹ Koqemakero kaiqa vare vai vaiintira tavaane. Naantiara vi vaiintiva kia qaqi vaiinti kaiqa vara nimitaraitiro, viva avuhainauka kaiqaqai vara nimitaanaro.

23

-6-

¹ Are nora vaiinti vontira kara nareva oquvi vaihara raurihara variiane. ² Are airi kara ne vaina vaiintiva vairera, vi vaiintira hampata vaihara kia airi kara naane.

³ Viva nai hiakaa i kararaqohairo ti kuntama viri kaantorave tira, kia vira karara antuqa hari-rara variiane.

-7-

⁴ Koqe avu aato irihara variiane. Hauri are airi monu varenarara noraiqaakera irihara vukaari utihara kaiqa varerora. ⁵ Airi monuvano vaakama taiqa vuariravama vairo. Memoravano ata varero naaruvaini vintemakero, vi monuva kia vukai vairo, vaakama taiqama vuanaro.

-8-

⁶ Are kiama nai airaira taataukero tuataina vaiintira hampata kara naane. Vira hiakaa ina karara kia antuqa arirara variiane.

⁷ Are vira hampata kara nairera, viva ariara mintima tianaro: Ho qaqiqai karavata namari-vata naane tiharovata, viva nai aatoqihairo ari-ara viva ti kara airi nama kaantorave tianaro.

⁸ Are vi vaiintiva vo okara vo okara autinara tavera tihara, te kia vira kara naataarave tira vuru vihikenara. Are ekaa virara uqerara uva tiva terava quminaiqama vuanaro.

-9-

⁹ Kia koqe avu aato vataava ai uvara qumina uvave tiantorave tira, kia koqe uva maara vira tiva amiane.

-10-

¹⁰ Haaru náí vataqaa o ntuva tera kia nkaqu vuruvi arataane. Viqa vainti i vatara kia varaane.

¹¹ Noravano vika auta ntuva nimate vaiva kem-pukavano vika mantaraini vaiharo ariqaa uva vataanaro.

-11-

¹² Koqe uva maara tira irihara variane. Are aato vatera koqe okara vo okara vo okara tira irireva autihara variane.

-12-

¹³ Are kiama qetehara nena vainti utetaane. Tu-naaraqohaira vira ruqutiraro viva kiama qutu vuanaro.

¹⁴ Are mintina okarava vira kahaqiraro viva kia qutu viraitiro, qaqi varianaro.

13-

¹⁵ Ti maaquo, are koqe avu aato irira varair-era, te quaheha vairara. ¹⁶ Are nena noqihaira kia hampi uva tiraitira, avuqavu uva tiraro ti muntukaqihairo koqe ianaro.

-14-

17 Kia qora okara auti variaka tavehara, Mpo, tevata vika voqaantemake mintiataarave tiraitira, are Nora Kotira aatu getehara virara noraiqaakera iriqira vuane.

18 Are mintirera, naantiara are kia qutiraitira, koqema kera variqira vinara.

-15-

19 Ti maaquo, ai avu aatovano kanko iarire tira, koqe okarara noraiqaakera irihara vira avataqira vuane.

20 Airi *uainivata* karavata ne vaika hampata kia variane.

21 Airi *uaini* neha vueraiqiakave, airi kara ne variakave, vika vaitaqi vivi, vehiqamavi qunahina utataariraqai nonkivara.

-16-

22 Ai qova ai vatataivara variaravara tira, vira uva iriane. Ai nova kontaiqama vina entara kia vira qaqira karaitira, koqemakera viraqaa raqikiane.

23 Kia quqaa uva tira qoririma karaitira, vi uvara irireva autihara variane. Koqe avu aatove, koqe uva maarave, vo okara vo okara kankomake iri taverave, are vira vira varareva autihara variane.

24 Vaiintivano avuqavu okaraqai avataqi viraro vira qova voqama keroma virara quaheharo varianaro. Vira maaquvano koqe avu aato vataava vairera, vira qova virara quaheharo varianaro.

25 Virara irihara are koqe okara avataqira viraro ai noka qoka muntukavano koqe iramanta variate. Are mintiraro ai nova ai vatataiva ariara voqamakero quahaarire.

-17-

26 Ti maaquo, ti uva koqema kera irihara, te koqemake koqe aaraqaa nunantema kera nuane.

27 Hampi nariro ni vai nahentivave, vo qoraintintiro ni vai nahentivave, vi nahentika vaireka, hiqainti voqaara variavaro ʼvaiintivano viraqi hiqintirava qoraiqama vuanaro.

28 Muara vaiinti kukeqavi vaiha vaiintivano aniaainara veka variantemake, vi nahentika variamanta airi vaiinti vikaqaa naata vaati varaa okarara raqe variara.

-18-

29 Taukae nora maaraqai vaiha nariara ike mpo ti variavo?

Taukae antua uva tiha raqi variavo?

Taukae nái raqa numuara kaara vika vaata teqa taaqama taamanta variavo?

Taukae enena nuntu nauntu ti variavo?

Tauka avuvanoe naare ahaa imanta variavo?

30 ʼHo kaiqe te vikara ai tiva nimiare.

Airi *uainive* iha namarive ne variaka, vikama minti variavo.

31 Hauri are qaqi kairaro *uainivano kaapu* avutaqi koqema kero takuqiharo aera aera i vairava ai kuntama varairara are vira nairaro ai auntaini koqe iantora.

32 Are namakera vira qararaa toqaqi tavairaro *uqahivano/quaihavano* nkaqa kaintema kero, vi namariva ai qoraiqama amitaanaro.

33 Mintiraro ai avu aato hampiqama virara are aahuva haika vo haika vo haikama tave vauro tivakehara hampi uva tinara.

³⁴ Sipivano nora namariqi viharo qaki qaki i vaivaro vaiintivano viraqi kia koqemakero vaintema kera, are nena taintaqaa vaihara kia koqemakera vaitenara.

³⁵ Are mintimakera nena aatoqi irinarave: Vika ti haruamanta te kiama anomake qoraiqamavi vauro. Mpo, te taireve vaitaainaraqihai himpi *uaini* rantake qaiqaa nararave, tinara.

-19-

24

¹ Kia qora okara auti variaka tave hara tevata vika voqaantemake variataarave tiane. Kia mintia vaiintika hampata variqira vuane.

² Vika nai avu aatoqi vaiinti qoraiqama kerara iriha, noqihai antua uva ti variara.

-20-

³ Koqe avu aatovano vaiinti kahaqi vaivaro viva nai naavu kaqakero, viva vo okara vo okara kankoma kero iriro, nai vaintivaraqaa koqemakero raqiki vaira.

⁴ Mintima vai vaiintiva homa vo qara ina haikara koqe haika koqaamakero nai naavuqi vatairaro varianaro.

-21-

⁵ Iqoka vaiinti koqe avu aato vataava kempuka vaiintivano vairaro, vo okara vo okara iri tavai vaiintiva voqavata kempukaiqiro koqe iro varianaro.

⁶ Are iqoka raqireva ihara, avuni iqoka raqi okarara taveka iraira vika koqe avu aato ai amivara.

Airi vaiinti avuhainaara koqe avu aato amivaro viva iqoka aatarama kaanaro.

-22-

7 Kaantaaqaini vai haikara kia ho varaintema kero, kia avu aato vataava avu aato vataaka ti varia uvara kia ho irianaro. Viva nora vaiinti ruvaatumavi varianaini vaiharo no tinta tero vaira.

-23-

8 Vaiintivano ekaa enta qora okara autuainararaqai iriqiro virera, vaiinti nahenti virara qora okara auti vai vaiintirave tivara.

9 Kia avu aato vataaka varareka ia kaiqava qora kaiqama vairo. Nai hanauka naaraihama nimate vai vaiintira virara vaiinti nahenti kia antuqa arimanta variara.

-24-

10 Ho qora entavano ariqaa qovaraiqirera, kempukaiqama kera variane. Are vi entaraqaa popohaira vairera, ai kempukavano inaaraiqama varianaro.

-25-

11 Quminaiqama kero kovano vaiinti vira aru kaate tirera, kia qaqi vairaitira, vi vaiintira ruaruama amitaane.

12 Hauri are tihara, Kia tinavu kaiqave tirora. Noravano ariqaa raqikiharo ai avu aatoqi ekaa raira kero iri tave vaivo. Viva ai okara kankoma kero iri tavaivo. Ekaa vohaiqa vohaiqavano nai qora okarave koqe okarave autirara iriharo viva koqaa nimianaro.

-26-

13 Ti maaquo, bivano nkurutai hanira naane. Vira koqe haika ai noqaa voqamakero hiakaa ianaro.

14 *Hani* hiakaa intemakero, koqe avu aato viva ai koqema kaanaro. Are koqe avu aato ranta

kairera, are kia vaaka qutiraitira, koqema kera variqira vinara.

-27-

15 Qora vaiintivauvo, kia avuqavu okara autina vaiintira qoraiqama amitareva vira naavu vainanaini vaara autuane.

Kia vira naavu rakavu kera vira airaira varareva autuane.

16 Avuqavu ni variaka airi tataa hiqintivi, vika qaiqaa himpi variara. Mintiavaro qora entavano qora okara auti variakaqaa qovarama virera, vika ekaarama qoraiqama vivara.

-28-

17 Ai navutaava maaraqī vaiharo kia koqema kero vairera, kia virara huviqorave tiane. Viva kaavunti ruhiqau virera, kia nena muntukaqihaira virara quahaane.

18 Are virara quahairera, Noravano Kotiva kia ai quahama amitaraitiro, kia ai navutaara atianaro.

-29-

19 Are kia qora vaiinti vika qora okara autira virara noraiqaakera iriane. Kia vika tavehara tevata vika voqaantemake variataarave tiane.

20 Vi vaiintika naantiara kia koqe enta rantaraiti, *raamuvano* qimpa vintemake, vika qutu vivara.

-30-

21 Ti maaquo, are Nora Kotira aatu qetehara avuhainaa vaiinti vevaaraini variane. Are vokiaka kia vitanta vevaaraini vaireka auti variaka hampata kia variane.

22 Oho, qora entavano vaakama vikaqaa qovarama viro vika qoraiqama kaanarove. Noravano Kotivavata avuhainaavavata nai nana maarae vikaqaa vatevarave?

Koqe avu aato vataaka uva voqavata tiara

²³ Koqe avu aato vataaka maa uvaravata tiara:

Are *iasivano ko* irihara kia vaiinti autuara irihara vira uva avuqavu iane. ²⁴ *Iasivano* qora okara autina vaiintira kahaqiharo kia ariqaa uva vaivo tirera, vaiinti nahenti virara kia antuqa ariramanta virara vaaquqama vuane tivara.

²⁵ Ho *iasivano* vaiharo qora okara autikara quqaama vika qora kaiqa varakaavo tirera, vaiinti nahenti vira quahama amiteha koqema amitevara.

²⁶ Kia ai una uva tiva amiraitiro, quqaa uva tiva amira vaiintiva viva ai tonti taruvama varianaro.

²⁷ Kia vaaka nena naavu naane kaqaraitira, avuni vata qerama kera naaho ututera, vira naantiara naavu kaqaane.

²⁸ Are *ko* avuqaa vaihara kia qumina vo vaiintiqaa uva vataane. Kia viraqaa una uva vataane.

²⁹ Hauri are tihara, Vi vaiintiva ti qoraiqama timitaintemake, te naivata qoraiqama amitarerave. Viva ti mintima timitaintemake, te naivata mintima amitarerave tirora.

³⁰ Te niha vo vaiinti naaho tavaunara. Vi vaiintiva kia koqe avu aato vataava popohara vaiintivano vaivaro ³¹ auqu vai ahaikavave vo nimirivanove vi naahora aqukaavaro ori ohaavano naaho vira ututuma taiva ekaa hiqintira.

³² Te vi naahora tave virara airi avu aato iriqi vi, viraqaahai vo okarara kankomake irunara.

³³ Popohara vaiinti vika minti ti variara: Ho qaqi kaiqe tenavu voqavata vaitaare. Tenavu inaaraiqa auraara varike himpuare, ti variara.

³⁴ Oho, ne minti ti vaivaro vaakama ne vate haikava taiqavira, ne vehiqama vivarave. Muara vaiintivano ne ia haikara muara vara kaantema kero, ne vataa haikava kia vairamanta ne vehiqama vivarave.

25

¹ Maa uvara Soromonura uva maarama. Iutaa King Heskiaara qara ntuva amite vau vaiintika maa uvara qara ntuvatora:

² Kotiva nai avu aatoqi hiniki haikara kukeqate vairara ti, tenavu vira nora autu ami vaunara.

Vo haika vo haika kukeqaviro vaira vira okara avuhainaaka rantareka auti variarara ti, tenavu vika nora autu nimi vaunara.

³ Tenavu verara naaruvave, vevara vata muntukave kia ho rantake tavaainantemake, tenavu avuhainaa vaiinti avu aatoqi vaira kia ho rantakarara.

⁴ Vika *silvaa* ori untake uvairiqi haikara qaqini varake, koqe *silvaaqohai* homa tanu koqera autu kevara.

⁵ Vira voqaantemake, qora okara auti vaika qaqini vara kaivera, avuhainaava avuqavu okaraqai avataqiro viharo koqemakero nai vaiinti nahentiqaa raqikiqiro vuanaro.

⁶ Are avuhainaa vaiinti avuqaa vaihara kia nena mahuta tiane. Ariara nora vaiintive tiate tira, kia nora vaiinti vainaini oru himpira vari-ane.

⁷ Hauri are nora vaiinti vatuka varera vairamanta naantiara viva nai anintaira vika ai qaqini vara kaivara are kaurirora. Koqemama are qaqi qumina vaiinti hampata vairamanta naantiara

vika ariara tiha, Are oru nora vaiinti hampata variane tivara. (Ruki 14:8-10)

Are tavairaro vo vaiintivano vo okara autirera, ⁸ hauri are viva qora okara autivo tivakera vaaka vuru vi vaiintiraqaa uva vatehara *ko* amirora. Vo vaiintivano kankoma kero vi vaiintiva auti okarara tavairava ai uva aatara kairera, ho are nantie inara?

⁹ Are nena navunaa vaiintintira tirorima kera uva avuqavuqireva irera, ho nena vikantira avuqavuqiane. Kia viva ai evaara tiva amina uvara voravata tiva amiane. ¹⁰ Hauri vokika ariara viva uva viti viri tiva nimi vaivave tivakeha ai kaurira haika amiha qora autu amivora.

¹¹ Koqe avu aato tiva nimi varia uvava vaireva, *kori* oriqohai katari tava autuke *silvaa* oriqaa *vahehema/vaataiqama* taara voqaarama vairo.

¹² Koqe avu aato vataava vo vaiinti kahaqiharo kia mintiataarave tiraro vi vaiintiva koqe uvama tiaro tirera, vi uvava *kori* ori vaataiqama taara voqaarama varianaro.

¹³ Kaiqa vaiintivano uva varero vuru avuqavu vora tiva amiraro vi uvara varakaiva quaheharo varianaro. Nora kuari itai entara naaho kaiqa vareha antai namarira naavaro rukukuqama nimitaira voqaarama vira noravano quahaarirava varianaro.

¹⁴ Vaiintivano vo airaira ai amirerave tivakero kia vi haikara ai amiva vaireva, viva naaruva konkira arutaivaro nora uvai utivaro kia aaqu ntira voqaarama vairo.

¹⁵ Nora vaiinti vovano kia ai uva irireva autirera, are kia paparuqama kera uva tiraitira, qihaaqama kera tivaqira viraro vi vaiintiva ai

uva irianaro. Maaqirivano quqerara haika vaiharovata, homa vuhaari kinta kaanaro.

¹⁶ Are *bivano* nkurutai *hanira* rantakera, in-aaraiqaqai naane. Are airi namakera vuru vihirora.

¹⁷ Are kia nena kana vaiinti naavuqi airi tataa vuane. Hauri are vira naavuqi qaiqaa qaiqaa vi vairaro vira popohairaro kia ariara antuqa aruantora.

¹⁸ Iqoka paipevanoe vevavanoe kaavuvanoe vaiinti qoraiqama kaintemakero, vaiintivano *ko* avuqaa nai hana vaiintiara una uva tirava vira qoraiqama kaanaro.

¹⁹ Qora enta qovaraiqirara kia una uva ti vai vaiintiraqaa muntuvi variiane. Vi vaiintiva vaireva, aarai aiha viraqaa kia kara unuke naira voqaarama vairo. Viva aiqo qoraiqiraqaa kia ho nira voqaarama vairo.

²⁰ Are iqara autina entara vora utavaaqa ravaqu qaqini kairera, viva kia ariara quahaanaro. Are vora numuaraqo hore tutiqama tairera, viva kia ariara quahaanaro. Ho vira voqaara, vora muntuka qoraiqina entara are quahaaina ihira vira tiva amitairera, viva kiama ariara quahaanaro.

²¹ Ai navutaaka karara antuqa ariramanta vaivera, vika kara nimiane. Vika namari naataa iramanta vaivera, vika namari nimiane. ²² Are mintiramanta vika kaurivaro Noravano Kotiva ai koqema amitaanaro.

²³ Uvaivano utiharo aaqu vare anintema kero, vorara tauvaqavauraa uva tirava tirorira haika qovarama kaanaro.

²⁴ Vira naatavano enena nai vaatintiro tiron-aarori vairera, vira kiama koqe ianaro. Koqemama vira vaativano nai naavu koqera qaqi kero, haraara naavuqi oru varianaro.

²⁵ Antai namariva aunta rukukuqaintema kero, koqe vakaakavano vo vataihairo aniraro vaiintivano iriraro vira vaata rukukuqama amitaanaro.

²⁶ Avuqavu ni vai vaiintiva qora kaiqa vare variaka uva iriro vika avataqiro virera, viva ruvu namari kupaiqirave, namari kaqe variava qoraiqama virave, vira voqaarama varianaro.

²⁷ Vovano *hani* airi naivaro kia koqe intemakero, vaiintivano nai autu noraiqiraqe te nora autu varaare ti vai okarava kiama koqe ianaro.

²⁸ Vaiintivano nai arara itaira kia vara muntuviqama kairera, vaantaavura ravantiaqa kaara voqaara vaakama vo haikavano vira qoraiqama amitaanaro.

26

¹ Nora kuari itaina entara *taaru/kaampura* aaqu ntirerave, kara qantuke vare vai entara aaqu ntirera, vira kiama koqe ianaro. Vira voqaantemake vaiinti nahenti kia koqe avu aato vataa vaiinti nora autu amivera, kiama koqe ianaro.

² Taviviravano kia utaraitiro, qaqi atavarero ni vaintemakero, vovano koqe vaiintiara Kotiva ai qoraiqama amitaarire tira uvava kiama vivau varianaro.

³ Avuqavu vuarire ti, *retiqohai* ohi ruquti variarave, donki qiata naaquntaqohai rumpa vare

vi variarave, kia avu aato vataara kapipiqohai ruquti variara.

⁴ Kia avu aato vataava ariara hampi uva tirera, kia vira uva nai tiva amiane. Hauri arevata vi vaiintira aananterora.

⁵ Kia avu aato vataava ariara hampi uva tirara are nai tiva amihara, nai tinantemakera vira tiva amiane. Hauri viva tiharo te koqe avu aato vatauraukave tiantora.

⁶ Are vonaini uva varakareva ihara, kia avu aato vataa vaiintira vi uvara varera vuru tiva amiane tirora. Are mintihara nena aiqutanta ekaara teqakaantema kera, nena qoraiqama kenara.

⁷ Aiqu qutu ntaviva kia ho nintema kero, kia avu aato vataava koqe uva maara kia ho tianaro.

⁸ Huruqaa veva qaqi rumpataivaro vaintemake, ne gumina kia avu aato vataara nora autu amivora.

⁹ Iha namari nero vueraiqaaviva nai kauquqi-hairo auqurora qaqini varakareva hampiqi vaintema kero, kia avu aato vataava koqe uva maara hampima tianaro.

¹⁰ Vovano kia avu aato vataa vaiintive, aaraqaa qaqi aitare vi vaiintirave, virara ti kaiqa vara timitaane ti vairava vaireva, vaiintivano veva hampiarava voqaara tutake vaira voqaarama vairo.

¹¹ Vairivano vuru vihikaira, qaiqaa anirantero oru naintema kero, kia avu aato vataava qaiqaa hampi kaiqa varaanaro.

¹² Kia avu aato vataava vairaqe tenavu vira kahaqiarirava varianaro. Vovano te koqe avu aato vataukama vauro tina vaiintira tenavu kia ho vira kahaqirara.

13 Popohara vaiintivano tiharo, Te vahaaqaini vuariraro *raionivano* ti harukaantorave. Hauri te aaraini vuariraro *raionivano* ti haru kaantorave, tivakeharo *naavuqiqai* vaira.

14 Qenti qantua viro tinta viro intema kero, popohara vaiintivano nai taintaqa tuqantaa taqantaa iharo vaitatero vaira.

15 Popohara vaiintivano nai kauqu kara tanuqi vatero, kia viraqihairo kara varakero nai noqi vatero naira.

16 Popohara vaiintivano nariara tiharo, Te koqe avu aato vataukama vauro. Ti avu aatovano vaiinti 7navu koqe avu aato vatauka koqe uva tiaravata aatara kairave tira.

17 Vaiintivano qaakau vairi aatotanta utu varairera, oho, vi vairiva vira nkaqama kaanaro. Vira voqaara vaiintivano oru tirori variaka hampata tirori vairera, oho, vira kia ai kaiqa vaivo tivake vira ruqutivara.

18-19 Nai hana vaiinti unaqaraiqama amitero tiharo, Te qaqi ai virerama tiva amitauro ti vai vaiintiva vaireva, vueraiqi vaiintiva iha ite vai vevara hampira voqaara ari vaira voqaarama vairo.

20 Kia iha ahukorama kaavaro ihavano qimpa vintemake, ne tauvaqa vauraa uva tira kia viti viri tiva nimivera, tirorira uvavano taiqama vuanaro.

21 Iha aರುವano vaaka iha itakaintema kero, voqamakeru tirori vai vaiintiva raqira haika qovaramake vaira.

22 Vaiintivano hiakaa i karara vaaka nampiqakaintemake, tenavu tauvaqa vauraa uva ti variara iriataa imanta iri vaunara.

²³ Qoraiqi tavera *peniqohairo* kukeqataivaro koqe iro vaintema kero, uqerara uvavano vira avu aatoqi qora okara auti vaira kukeqate vaira.

²⁴ Nai hana vaiinti iri qoraiqama amite vai vaiintiva uqerara uva virara tiharovata, nai avu aatoqi vira qoraiqama amitaaina uvara qaqi ir-itaira. ²⁵ Vira uva ai iriataa iraravata, kia vira uvara quqaave tiane. Mintia vaiintika avu aatoqi qora uvavanoqai mpiqaro vaira.

²⁶ Viva nai avu aatoqi vora iri qoraiqama amite vaira homa kukeqa teharovata, viva qora kaiqa vo kaiqa vo kaiqa varainara kia ho kukeqa tairamanta, vaiinti nahenti vira qora okara qoqaama tavevara.

²⁷ Vovano aqu vuarire tiro, hiqainti quvi tairaera, viva naima viraqi aqu vuanaro.

Nora ori onkaini venta kairaro otu viro vora rakavu kaarire tiro venta kairava, viva tuqantaaviro naima rakavu kaanaro.

²⁸ Are vorara una uva tirera, are vira iri qoraiqama amiteravama vainara.

Uqerara uva tiha una uva ti vaira kaara vokiaka qoraiqamavi variara.

27

¹ Are hura nana haikavano qovarai qiainara kia iri tavenarara tira, kia nena mahuta tihara te hura minti minti irerave tiane.

² Kairamanta vokika ai autu tuahera kaate. Hauri are nenavano nena autu tuahera kerora.

³ Orivano maara ntaivaro nuqa maaranovata nora vaivaro, kia avu aato vataava vo maara qovarama kaiva nai nora maarama vaira.

⁴ Arara itaivaro vora ati vai vaiintiva kia vira aaqurihama amitaraitiro, vira qoraiqama kaanaro. Mintirarovata, «vira naatavano vo qoraintintiro nuainara kaara» vira voqamakero arara itairaro vainaraqaa nai tavave vira aaqanto ho oru varianaro?

⁵ Ai tonti vovano qora okara autu kairera, koqemama are vira avuqaa vaihara virara kia mintiataarave tinara. Are mini evaara vairaro viva ai muntukavano virara vainara kia ho iriannaro.

⁶ Koqemama ai tonti vovano ai kahaqireva iharo ai ruqutuanaro. Ai navutaava ani ai moqa kairera, oho, virara raurihara variane.

⁷ Are airi kara ho namakera vairaro ai antugavano kia *haniara* varianaro. Are kara kia naraitira, narara vairera, are hunka vina karara nehara virara hiakaa i kararavema tinara.

⁸ Nai maaqa kero vonaini oru vai vaiintiva vaireva, uvirivano nai naavu kero niaraini oru vaintema kero vairo.

⁹ Koqe vahavera untavanove, okuvera untavanove ai quahama amitaintema kero, ai tontivano koqe avu aato amirava ai quahama amitannaro.

¹⁰ Kia nena tontive, nena qora vira tontive, qaqira kaane.

Nora maaravano qovaraiqina entara kia nena qata vakaukavarara ti kahaqiate tiraitira, oru nena tataaqa vaina vaiintirara ti kahaqiane tiane. Ai tataaqa vaiva vaaka ai kahaqiramanta ai qata vakauka niaraini vaika kia ho vaaka ani ai kahaqivara.

¹¹ Ti maaquo, koqe avu aato iri varia okarara avataqira viraro ti muntukaqihairo koqe iarire.

Are mintiraqe te homa tiqaa una uva ntuvakeha tika náivata tiva nimirara.

¹² Koqe avu aato vataaka vo haikavano vika qoraiqama nimitaainara taveha, vira aatu kukeqavi variara. Kia kankomake vo okara vo okara iri tavaaka vi haikara tavehavata, qaqi vi haikava vainaini oru vivi, qoraiqamavi variara. (22:3)

¹³ Vovano *dinauqama* kero vora airaira varareva irara hauri are tihara, Are kia *dinau* vira nai amirera, te tenta una haikara vira amirerave, tirora. Are minti tiraro naantiara airaira qova are ina haikara varairera, te ariara huvigoravema tirara.

¹⁴ Are vaaka toqaqi himpira nena tonti vau-raqamakera naveraitihara Kotiva ai koqema amitaarire tirera, vi vaiintiva ariara kia quaharaitiro, viva tiriara qora uvama ti vaivo tianaro.

¹⁵ Vira naatavano enena tirorira uva tivaqiro vi vaiva vaireva, aaqu nti vaivaro tirintuqavano naavuqi nti vaira voqaarama vairo. ¹⁶ Uvai utira kia ho ravaaqavu kaintemakera, are kia ho vira uva taiqa kenara. Vahaveravano vai haikara kia ho totaantemakera, are kia ho vira uva taiqa kenara.

¹⁷ *Ainivano* nai kena *aini* kahaqiharo uvi anaintemakero, avu aato vataava vora avu aato vataara kahaqi vaira.

¹⁸ Vovano nai *fiki* katariqaa koqemakero raqikirava vira tava naanaro. Nai nora vaiintiqa koqemakero raqikirava koqe autuma varaanaro.

¹⁹ Vaiintivano namariqi taveharo nai virima tavaanaro. Viva nai avu aatoqi nai nana vaiintivano vairara kankomakero irianaro.

20 Qutu vuaka varia vatukava airi vaiinti nahenti namaqiro viharovata, kia hove tiraitiro, qaiqaa qaiqaa voqavata nama kareva auti vaira. Vira voqaara, vaiintivano vo haika vatero kia ho vatauro tivakero, qaiqaavata vo haika vo haikara muntuka ntivaro varareva auti vaira.

21 Ihaqohai *korive silvaave* untake avatamake tave variara. Nora autu amiva vaiinti vira okara govarama kaimanta vira okara tave variara. «Vo vaiinti nora autu amiavaro viva kia nai nora autuara iriraitiro, koqe kaiqa qaqiqai varaqiro vi vaira. Vo vaiinti nora autu amiavaro viva nai nora autuara iriharo qora kaiqa vare vaira.»

22 Are quminama kia avu aato vataara kaavugohaira ruqutuqira vinara. Are mintirarovata, viva qaqiqaima hampi kaiqa varaqiro vuanaro.

23-24 Monu airairavano kia ekaa enta varianaro. Avuhainauka raqikivavata kiama ekaa enta varianaro. Virara irihara koqemakera nena sipisipive, memeraave raqikiqira vuane.

25 Vika kara neva ho variarire tira, ukau teqakera vuru ruvaaquma kera vatairaro qaraaka ukauvano qaiqaa qampiqaarire. Aiqinaini vaina ukauravata teqakera ruvaaquma kera vataane.

26 Nena sipisipi kauki toqakera viraqohaira nena utavaaqa autukera vatera, nena memeraa vokika nimihara monu varera viraqohaira vata vo koqaa iane.

27 Are memeraa naama kaqa kera nena vainti nahenti hampata nehara, nena kaiqa nahentivata nimiane.

28

¹ Kia vovano vika aru ntataqiro vimanta, qora kaiqa vare variaka náí qetakeha kante vi variara. *Raionivano* kia qetaraitiro, qaqi himpi vaintemake, avuqavu ni variaka qaqi himpi variara.

² Vo vataini variaka náí qora kaiqa kaara nai ari nai ari i vaivera, vo vaiinti vo vaiinti himpi vi vataraqaa raqikireka auti vaivara. Koqe avu aato iri okarara avataqiro vi vai vaiintiva vi vataraqaa raqikiqiro virera, vi vatanaaka koqemake variqi vivara.

³ Vehi vaiinti vovano nai hanaukaqaa raqikiharo vika qoraiqama nimate vaiva vaireva, nora aaquvano ntiharo naaho maata qoraiqama kaira voqaarama varianaro.

⁴ Are Kotira uva qoririma kairera, are qora kaiqa vare variaka nutu tuahera kenara. Are Kotira uva iriqira virera, are mintihara vika qora okara taiqa kareva autinara.

⁵ Qora kaiqa vare variaka kia avuqavu okara iri tave variara. Nora Kotira uva avataqi vi variaka vika kankomake avuqavu okara iri tave variara.

⁶ Vaiintivano unaqaraiqama keharo airi airaira varairera, vira kiana koqe ianaro. Koqemama are vehi vaihara quqaa uvaqai tivaqira vuana.

⁷ Vira maaquvano Kotira uva avataqiro vi vaiva vaivaro vira avu aatovano koqe iro vaira. Iha namarive karave airi ne variaka airuqiharo ni vai vaiintiva nai qora kaurira haika ami vaira.

⁸ Are vokiaka nimiana monura qaiqaa nena varareva ihara, airi *intares* monu naarirera, kia koqe ianaro. Naantiara are vi monura kakakima

kairaro, vovano parumakeharo vehi vaika nimi vairava vi monura varaanaro.

⁹ Are Kotiva uva vataira tauvaqa utu amitairera, viva are vira aarena uvarara qora uvave tivakeharo kia irianaro.

¹⁰ Avuqavu ni vai vaiintira qora aaraqaa kuntama virivi kaira vaiintiva naima qoraiqama vuanaro.

Kia qora okaravanovata vikaqaa vaimanta variaka Kotiva vika koqe koqaama nimianaro.

¹¹ Airi monu vataava nariara tiharo, Te koqe avu aato vataukave tivarovata, vehi vaiintivano koqe okarave qora okarave rairake tave vaiva vira okara kankoma kero tavaanaro.

¹² Avuqavu ni variaka noraiqama vua entara vaiinti nahenti quaheha variara. Qora kaiqa vare variaka raqiki varia entara vaiinti nahenti vika naatu qeteha kukeqavi variara.

¹³ Nai qora kaiqa vare vaira kukeqate vai vaiintiva kiama koqema kero variqiro vuanaro. Nai qora okara tiva govarama kero vi okarara tauvaqa utu amitairava vairaro Kotiva vira aaqurihama amitaanaro.

¹⁴ Nora Kotira aatu qeteharo vira uva iriqiro virava quaheharo varianaro. Nora Kotira uva kia irireva auti vairava viva qoraiqama vuanaro.

¹⁵ *Raionivano* noraiqaakero uva tirave, *beavano* kara rante vairave, vitanta naatu qete variantemake, vehi vaiinti nahenti avuhainaava qora okara avataqiro vi vaira aatu qete variara.

¹⁶ Kia koqe avu aato vataava noraiqama viro vaiinti nahentiqaa raqikirera, viva nora maarama vikaqaa vataanaro. Qutaru monuara

kia antuqa ariva viva vaiinti nahentiqaa raqiki-haro koqemakero variqiro vuanaro.

¹⁷ Vora arukaira vaiintiva anoma kero airi avu aato utiharo varianaro. Viva kia koqema kero variqiro viro vuru qutu vuanaro. Kia vira kahaqiraiti, qaqi kaivaro mintiarire.

¹⁸ Avuqavu okara avataqiro vi vaira vaiintiva koqema kero variqiro vuanaro. Qora okara avataqiro vi vaira vaiintiva vaakama qoraiqama vuanaro.

¹⁹ Koqemakero kaiqa vareharo nai naahogaa raqiki vaiva, viva airi karama qantuanaro. Naaho kaiqa qaqirakero vo kaiqa vo kaiqa qumina kaiqa vare vaiva vehiqama vuanaro.

²⁰ Avuqavu okara avataqiro vi vaina vaiintira Kotiva koqema amitaanaro. Te airi monu vaaka vararerave tina vaiintira Kotiva vira qoraiqama amitaanaro.

²¹ *Iasivano* uva avuqavu iharo hauri viva vaiinti autuara iriharo vira uva avuqavu iantora. Oho, vaiinti vokiaka qutaru monu inaaraiqa varareka iha, vaakama qora okara autivara.

²² Kampaiqama kero tuatai vaiintiva vaaka airi monu varareva autiharovata, viva naantiara nai vehi vaiinti qama vuainarara kia kankomakero irira.

²³ Vo vaiintivano qora okara autirara are vira atihara kia mintiataarave tirera, naantiara viva ariara koqeve tianaro. Are kia vira atiraitira, virara uqerara uvaqai tirera, naantiara viva kia ariara koqeve tianaro.

²⁴ Vaiintivano nai noka qoka ia haikara muara varero tiharo, Te kiana qora okara auturo, ti

vaiva vaireva, vaiinti aruke vaira voqaarama vairo.

²⁵ Airi haika vatero qaiqaa voqavata varareva auti vai vaiintiva raqira haika qovaramake vaira. Nora Kotiraqaa muntuvi vaiva koqemakero variqiro vuanaro.

²⁶ Nai irikero tiharo, Te homa tenta kahaqiha variqi vinerave ti vai vaiintira avu aato kia ho vairo. Koqe avu aato avataqiro vi vai vaiintiva kia qoraiqama viraitiro, koqemakero variqiro vuanaro.

²⁷ Vehi vaiinti nahenti airaira nimi vai vaiintiva kiama vo haikara aavoqianaro. Are vehi vaiinti nahenti taveharavata, kia vika kahaqirera, vokika ariara qora uvama tivara.

²⁸ Qora kaiqa vare variaka raqiki varia entara vaiinti nahenti vika naatu qeteha kukeqavi variara. Vika qutu vuamanta avuqavu okara auti variaka noraiqamavi qaiqaa raqikiqi vivara.

29

¹ Ne airi tataa vaiinti vo uteteha vira ativaro viva kia ni uva irirera, vo enta viva vaaka qoraiqama viramanta ne vira kahaqi aarava kiama ho varianaro.

² Avuqavu ni variaka airitahaa varia entara vaiinti nahenti quaheha variara. Qora kaiqa vare variaka raqiki varia entara vaiinti nahenti mpo ike tivaqi vi variara.

³ Koqe avu aatora antuqa ari vaiintiva vaivaro vira qova virara quaheharo vaira. Hampi nari varia nahentika hampata ni vai vaiintiva nai monuve airairave ekaa aqu taiqa kaanaro.

4 Avuhainaa vaiintivano avuqavu okara avataqiro virera, vi vatanaaka kempukaiqamake vaivara. Avuhainaa vaiintivano qutaru monu naaruma keharo varairera, vira kaara vi vatanaaka qoraiqama vivara.

5 Vira hana vaiintivano qoraiqama vuarire tiro, viva virara uqerara uva ti vaira.

6 Vaaravano aantau ravaaqavu kaintemakero, qora kaiqa vare vai vaiintira kaiqavano nai ravaaqavuke vaira.

Avuqavu okara auti variaka quaheha ihi tivaqi vi variavaro, *„kia vo haikavano vika ravaaqavuke vaira,*

7 Avuqavu ni variaka vehi vaiinti nahenti uva kogemake raira nimiterara noraiqaake iri variara. Qora kaiqa vare variaka kia vika *ko* tirara noraiqaake iri variara.

8 Koqe okarara naaraihi variaka nora vatukaqi vaiha raqi tirorira haika qovaramake variara. Koqe avu aato vatauka vaavaa tiha arara ite vaira humpamake variara.

9 Koqe avu aato vataava kia avu aato vataakan-tiro *ko* tirera, kia avu aato vataava vira naarai-hama amiteharo tauvaqa vauraa uva tivaqiro viharo kia nai no tinta taanaro.

10 Vaiinti aruke variaka koqe kaiqa vare vari-aka iri qoraiqama nimate variara. Vika avuqavu ni variaka arukareka auti variara.

11 Kia avu aato vataava nai arara ite vaira qoqaa qovarama kaivaro, koqe avu aato vataava nai arara ite vaira ravaaqavute vaira.

¹² Avuhainaava una uva ti vaika aato nimiharo vika uva irirera, vira kaiqa vaiintivata qora kaiqa varekama vaivara.

¹³ Vehi variaka variamanta vika qoraiqama nimate variakavata variavaro, Noravano Kotiva ekaa vika vika nivu nimi vaivama vairo.

¹⁴ Avuhainaava vehi vaiinti nahenti uva avuqavuqama kero raira kero iri nimitairera, viva vukaiqama kero raqikiqiro vuanaro.

¹⁵ Are nena vainti utetehara kapipiqohaira vira ruqutirera, viva koqe avu aato vataavama varianaro. Vainti naativano enena nai antuqa avataqiro nirera, nai nora kaurira haikama amianaro.

¹⁶ Qora kaiqa vare variaka raqiki entara, qora okaravano voqavatama varianaro. Mintiramanta avuqavu ni variaka qora okara auti variaka qoraiqamavi taiqavi entara tavevara.

¹⁷ Ai maquvano vaintika vaina entara vira utetaane. Are mintiraro viva koqe okara autiraro ai muntukavano qihaaqirara quahaane.

¹⁸ Noravano Kotiva kia vaiinti nahenti uva tiva nimi entara vika qora okara vo okara vo okara auti variara. Kotiva tivatai uvara iriqiro vi vai vaiintiva vaivaro Kotiva vira koqema amite vaira.

¹⁹ Are nena kaiqa vaiinti okara utetareva ihara, qumina are tihara, Viva ti uva irianarove tirora. Viva ai uva irirovata, kiama vataanaro.

²⁰ Vovano kia avu aato vataava vairera, tenavu vira kahaqiarirava varianaro. Kia irikero tiraitiro, paparuqama kero ti vai vaiintira tenavu kiama ho kahaqirara.

²¹ Ai kaiqa vaiintivano qaraaka vaiinti vaina entara are hoqaramatera viva ai naarina haikara

amiqira virera, naantiara viva ekaa are ina haikara vara taiqa kairara are mpo ikema tinara.

²² Arara ite vai vaiintiva raqi tirorira haika qovarama kaanaro. Vaaka arara ite vai vaiintiva airi qora kaiqa varaanaro.

²³ Vaiintivano nai autu tuaherake vaira kaara vaiinti nahenti kauri haika vira amivara. Nai autu vatainiqamake vaira vaiintiva nora autuma varaanaro.

²⁴ Are muara vaiinti vo kahaqirera, are mintihara nena qoraiqama kenara. Are *ko* avuqaa vaihara quqaa vira kahaqunarave tirera, *iasivano* ariqaa uva vataanarove. Are kia te vira kahaqunarave tirera, Kotiva ariqaa nora uva vataanaro.

²⁵ Vaaravano aantau ravaaqavu kaintemakera, are vaiinti aatu qetehara variqira virera, are qoraiqama vinara. Nora Kotiraqaa muntuvi vairava koqemakero vairaro kia vo haikavanovata vira qoraiqama amitaanaro.

²⁶ Avuhainaava vika uva avuqavuqama nimitaarire ti, airi vaiinti vira tavareka auti variavarovata, Noravano Kotivaqai tinavu uva avuqavuqama kero raira timitaariravama vairo.

²⁷ Avuqavu ni variaka qora okara auti variakara kia antuqa arimanta variamanta, qora okara auti variaka avuqavu ni variakaravata kia antuqa arimanta variara.

30

¹ Maa uvara Iakera maaqu Aguriva tivatai uvavama vairo. Aguriva mintima tiro:

Mpo, Kotio, ti popohaivaro ti kempuka kia vaimantama vauro.

² Mpo, ti avu aatovano kia koqe imantama vauro. Te vaiintivano avu aato irintemake iri-ataara vaimanta, te qaakau aantau iriantemake iri vauro.

³ Koqe avu aatovano kia ti avu aatoqi vaimantama vauro. Te Kotira okarara kia voqavata iri tavaunara.

⁴ Tavave naaruvaini oruntero qaiqaa orurantero vataini tuvirave? Tavave ekaa uvai ravaaqavu kero nai kauquqi totairave? Tavave nora namari varakero nai tavunaqi apuqama kero totairave? Tavave ekaa vata maata autukero vatairave? Are virara virara irirera, vira autuvata, vira maaqu autuvata ti tiva timiraqe iriare.

⁵ Ekaa Kotira uva quqaa uvaqaima vairo. Kainkevano iqoka vaiinti mantaaga amitaintema kero, Kotiraini vina vaiintira Kotiva mantaaga amitaanaro.

⁶ Kotira uvaqaa kia nena uvavata akukuma kera tihara, Maa Kotira uvama turo, tiane. Hauri viva ai atiramanta vaiinti nahenti ai tave ariara una vaiintive tivora.

⁷ Mpo Noravauvo, te taara haikara ai naaruarirara are kia kiave tiraitira, vi haikatanta te qaqi variaina entara ti timiane:

⁸ Are ti kahaqiraqe te kia una uva tiraiti, quqaa uvaqai tiare.

Are kia ti qaqi kairaqe te airi airaira vataakave, vehi vaiintive variare. Are kia mintiraitira, te vo enta vo enta kara naainaraqai ti timiane.

⁹ Hauri te airi airaira vateha ai tauvaqa utu amite ariara tiha, Noravano Kotiva viva tavave? tiarora. Hauri te vehi vaiinti vaiha vora airaira muara vareha tenta Variqa ai autu vatainiqama kaarora.

¹⁰ Are kiama nora vaiinti vovano inaini oruntera vira kaiqa vaiinti vorara tauvaqavauraa uva tiane. Hauri kaiqa vaiinti viva Kotira aarairaro Kotiva ai qoraiqama amitairaro nora uvavano ariqaa variantora.

¹¹ Vokiaka nái qokavarara tiha, Kotiva ni qoraiqama kaarire, tivakeha kia nái nokavarara kogeve tiva nimate variara.

¹² Vokiaka tiha, Tenavu koqe okaraqai auti vauraukave, ti variavarovata, qora okaravano anomakero vika avu aato qoraiqama kaimanta variara.

¹³ Vokiaka nariara tiha, Tenavu koqe vaiinti nahentive, tivakeha vokiaka taveha vikara qumina vaiinti nahentive tiha nunurama nimate variara.

¹⁴ Vokiaka aarai vaireva, paipeve ehaive voqaara vaimanta vika maa vataraqaa vehi vaiinti nahenti qoraiqama nimateha vika taiqa kareka auti variara.

¹⁵ Tuvoqavano taara no vataava vaimanta vitanta tiha, Voqavata voqavata timiane, ti variara. (Hiparu uva: tuvoqa raavuratanta tiha, voqavata voqavata timiane, ti variara.)

Ho vo haika 4navuvano vaiha, ekaa vinavuka tiha, Kia te hoqamake varauro, ti variara:

¹⁶ Qutu vuaka varia vatukavave.

Naahiara/Qururaiqama vi nahentivave.

Aahara vatavanove.

Iha ite vaivave.

¹⁷ Hauri are nena qorara qora uva tihara naaraihama amitera, nena nora uvavata kia irirora.

Are mintirera, naantiara mati ne vai uvirika ai vaata naivaro *kotikotivano* ai avu vaurukero naanaro.

¹⁸ Uva okara 4navu vaimanta kia te vira okara kankomake irunara:

¹⁹ Memoravano virikanta ata vare vi ani vai okararave, memaruvano nora orivau vi ani vai okararave, *sipivano* nora namarivaura vi ani vai okararave, vaiinti muntukavano nahentiara vai okararave.

²⁰ Vira naatavano vo qoraintintiro ni okarava maantimama vairo: Viva vikantiro nuvakero viraqaaairo namari tuntukero tiharo, Te kia qora okara auturo, ti vaira. (Hiparu uva: Te kara namake tenta no nunkake kia qora okara auturo, ti vaira)

²¹ Qora okara 4navu vaimanta vira kaara vatani variaka aiqū kauqū ntiri ntiri i vaimanta variara:

²² Qumina kaiqā vaiintivano avuhainaa vaiintiqama viro, vaiinti nahentiqaa raqiki vai okararave,

Kia avu aato vataava airi kara ne vai okararave,

²³ Vaiinti kia antuqa arua nahentiva qorainti varai okararave,

Kaiqā nahentivano nai nora nahenti vatuka varai okararave.

²⁴ Inaara haika 4navu variavaro vi haikara avu aatovano uri aatarakero vaira:

²⁵ Tompiqaa. Vi haikara kempuka kia nora vaivarovata, vika karara aavoqi entara iriha nai kara ruvaaqumake vate variara.

²⁶ Inaara aantau qiroka voqaava. Vi aantauva uqerara aantauvano vaiharovata, nai naavu ori onkaiqi kaqate vaira.

²⁷ Kaintaaqa. Vika avuhainaava kia vaimantavata, vika avuqavumake nai tataaqa nai tataaqa vi ani variara.

²⁸ Kuveqa. Are homa nena kauquqohaira vira ravaaqavu kerava vaivarovata, vi haikava avuhainaara naavuqivata varianaro.

²⁹ Vo haika 4navu variamanta tenavu vi haikauka tave tiha, Ike, vi haikauka koqemake ni variavo, tunara:

³⁰ *Raioni*. Vira kempuka nora vaivaro viva kia vo aantau aatu qetaraitiro ni vaira.

³¹ Iqoka ohivano rauqe vaaqemaqiro ni vaira. (Vo uva: Qora kokoraaravano aiqvu ke kauqu kemaqiro ni vaira.)

Memeraa qoravano vi ani vaira.

Avuhainaa vaiintivano nai iqoka vaiinti ham-pata vi ani vaira.

³² Are hamahama ihara nena autu tuaherakera qora okara autirava vairera, are qaiqaavata mintiarorave tira, nena no tintatera, vi okarara qaqira kaane.

³³ Are purumakau naama vahavera vainara tuqantaa taqantaama kairera, *batama* autu vuanaro. Are vo vaiinti aiqi rukavu kairera, naarevano ntaanaro. Are tirorira uva tivaqira virera, raqira haikavano qovarama vuanaro.

31

King Lemueliva tiva tai uvara

¹ Maa King Lemuelira uvama. Vira nova maa uva maarara vira tiva amura:

2 Ti maaquo, te ai vatataunarara tiro, ti muntukavano ariara voqavatama vaivo. Te Kotira aauraro viva ai ti timirave.

3 Kia nahenti hampata hampi nihara nena kempuka taiqa kaane. Vi nahentika avuhainauka qoraiqama nimate variakave.

4 Lemuelio, avuhainauka *uainive* vo iha namarive naivera, kia koqe ianaro.

5 Hauri vika vi namarira neha [Mosiva] qara ntuva tai uvara taurukeha kia vehi vaiinti avuqavu okara autu nimatevora.

6 Aumakaa qutire ikave, nora maaraqı vaiha keke ti vaikave, vika vi namarira nimiate.

7 Qaqı kairamanta vika vi namarira neha vehi vairarave, nora maaraqı vairarave, tauru kaate.

8 Kia ho uva tiha nái auta ntika are vika kahaqıhara uva tiane. Kia ho nái kahaqıka are antua nimitaane.

9 Are vehi vaiinti nahenti auta ntiraro *kovano* vika uva kia hampi iriraitiro, avuqavu iriarire.

Koqe nahenti okarara tura

10 Koqema kero ni vai nahentira varareva iharo vaiintivano vukaari utiharo rantaanaro. Vi nahentiva koqe ori, vo ori vo ori uri aatarakero avuni vairo.

11 Vira vaativano virara koqe nahentive tivakeharo viraqaa muntuvi vaiharo kia vo haikaravata aavoqianaro.

12 Vi nahentiva nai qaqı variqiro vi vai entara kia nai vaati qoraiqama amitaraitiro, koqe okaraqı autu amite vaira.

13 Viva vo naaqunta vo naaqunta kuvu kero vo qara vo qara i tavunara autuataa ivaro auti vaira.

14 *Sipivano* niaraihairo kara vara viri kaintema kero, viva niaraihairo oru kara vare vaira.

15 Vi nahentiva kia aatitairaqi vaaka himpiro, nai vaati vaintivarara kara unta nimitero, nai kaiqa nahenti kaiqa rairakero nimi vaira.

16 Vi nahentiva vata koqaa ireva iharo, vata vira koqemakero tavamakero, viraqaahairo viva vi vatara vare vaira. Viva nai kaiqa monu vatairaqohairo *uaini* kuvu koqaama varero naa-hoqi uti vaira.

17 Viva kempuka kauqu vataava kia popo-haraitiro, kempukaiqama kero kaiqa vare vaira.

18 Vi nahentiva kankomakero irivaro viva varai kaiqava koqe iro vaivaro, viva *raamu* qumpikero entaqivata kaiqa varaqiro vi vaira.

19 Viva naivano naaqunta kuvukero viraqo-hairo tavuna autuke vaira.

20 Viva vehi vaiinti nahentive, vo haikara aavo-qiakave, nai i haikara parumakero nimi vaira.

21 Viva nai vaintaira koqe utavaaqa kempuka vaira autu nimitairara tiro, voqamakero *toqa/iqara* auti entara viva kia qetaraitiro vaira.

22 Viva *paraanke* autukero vaite taintara voqaa voqaa vuqitaira. Viva hanta tavuna koqerave naare tavuna koqerave vara kero nai utavaaqa autukero nonkutero vaira.

23 Vi vatukaraq i variaka vira vaatiara koqe vaiintive tiavaro, viva nai hana qiata vaiinti ruvaaquumavi varianaini oquviro vaira.

24 Vi nahentiva utataarivata *retivata* autu kero vataimanta, koqaa kaiqa vare variaka koqaa i variara.

²⁵ Viva kempuka nahenti vaimanta vaiinti nahenti virara koqe nahentive tiavaro, viva naantiara qovaraiqiaina entara aatu kia qeteharo vaira.

²⁶ Nai noqihairo koqe uva ti vaira. Viva vaiinti nahenti nai uva maara qihaaqamakeru tiva nimi vaira.

²⁷ Viva koqemakeru nai naavuqi variakaqaa raqikiharo kia popoharaitiro, nai kaiqa varatairaqaahairo kara varakeru ne vaira.

²⁸ Vira vaintaira quaheha nai norara koqeve ti variavaro, vira vaativano nai naata autu voqavata tuahera keharo virara mintima tiro: ²⁹ Airi nahenti koqe kaiqa vare variavaravata, arema vikavata uri aatarakera nai koqe kaiqa vare variaravama variaro, tiro.

³⁰ Vokia nahentika koqe uva ti variava nai qora okara autuara mantaaqake vaira. Nahenti koqe viri vaativano kia vukai enta variqiro viro vuru taiqa vuanarove. Ne virara virara iriha, Nora Kotira aatu qeteharo vira uva iriqiro vina nahentira autu noraiqama kaate.

³¹ Vi nahentiva koqe okara auti vairave, koqe kaiqa vare vairave, ne virara iriha vira autu noraiqama kaate. Kairamanta ekaa vaiinti nahenti vi nahentirara koqe nahentive tiate.

Kotira Uva
The New Testament and portions of the Old
Testament in the North Tairora Language of Papua
New Guinea
Nupela Testamen na sampela hap Olpela Testamen
long tokples Tairora long Niugini

copyright © 1979, 1994, 2005, 2008, 2009, 2012 Wycliffe Bible Translators, Inc.

Language: Tairora

Dialect: North Tairora

Translation by: Wycliffe Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not sell this work for a profit.

You do not change any of the words or punctuation of the Scriptures. Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2021-05-26

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 11 Nov 2022 from source files dated 30 Nov 2021

909b265f-c886-56ae-b943-fdc12fe46c5e